

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувачка кафедри,
доктор культурології, професор
 Юлія САБАДАШ
«17» жовтня 2025 р.

**« МЕХАНІЗМИ ТА ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ: ЛИТОВСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ»**

Кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти освітньо-
професійної програми
«Культурологія, культурне
розмаїття та розвиток
громади»
Шустенко Софія
Олександрівна
Науковий керівник:
Сікорська І.М., доцент кафедри
культурології
Рецензент:
Петрова І.В. професор, доктор
культурології, професор
кафедри івент-менеджменту та
індустрії дозвілля Київського
національного університету
культури і мистецтв

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою 100 (А)
Секретар ЕК
«27» грудня 2025 р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ТЕОРІЇ ТА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	6
1.1. Поняття культурної спадщини в сучасному науковому дискурсі	6
1.2. Типологія та класифікація спадщини	12
1.3. Культурна спадщина в умовах трансформаційних процесів.	18
РОЗДІЛ 2. ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	27
2.1. Культурна політика Литви у сфері культурної спадщини	27
2.2. Вплив членства Литви в ЄС на політику та інституційні механізми збереження культурної спадщини.	30
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ЛИТВІ ТА УКРАЇНІ	37
3.1. Спільні риси й відмінності у трансформації культурних політик після здобуття Литвою та Україною незалежності	37
3.2. Деколонізація і декомунізація як робота зі складною культурною спадщиною в Україні та Литві	41
3.3. Литовський досвід як модель для України. Культурна спадщина у перспективі післявоєнної відбудови.	54
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, що переживає глибокі соціальні трансформації, збройні конфлікти та виклики глобалізації, питання збереження культурної спадщини набуває особливої актуальності. Культурна спадщина дедалі частіше розглядається як комплекс матеріальних і нематеріальних цінностей, практик, образів та інституцій, що забезпечують неперервність історичної пам'яті, формують колективну ідентичність, зміцнюють культурну стійкість спільнот і впливають на довгострокові траєкторії розвитку суспільства.

Особливо гостро питання збереження культурної спадщини постає для України в умовах війни, що почалась у 2014 році з анексії Криму та окупації частин Донецької та Луганської областей. Початок повномасштабного вторгнення російської федерації у лютому 2022, вимушена міграція, цілеспрямоване руйнування культурних середовищ і символічного простору створюють умови для переосмислення підходів та ставлення до культурної спадщини України. Знищення пам'яток, культурної інфраструктури, документальних фондів та міських ландшафтів поєднується із підривом нематеріальних практик, порушенням ланцюгів передавання знань і трансформацією повсякденних культурних практик. У цих умовах культурна спадщина постає не лише як вразливий ресурс, що потребує захисту, але й як інструмент спротиву.

Досвід європейських країн, зокрема Литви, яка пройшла шлях пострадянської трансформації, декомунізації суспільного простору та європейської інтеграції, дає змогу розглядати її як один з важливих орієнтирів для України. Литва продемонструвала перехід від радянської моделі охорони пам'яток до інтегрованої політики спадщини, пов'язаної з просторовим плануванням, регіональним розвитком, політикою пам'яті та використанням інструментів Європейського Союзу. Порівняння литовського досвіду з українськими реаліями дозволяє не лише виявити спільні виклики, зумовлені спільним радянським минулим, а й окреслити структурні відмінності у темпах,

глибині та спрямованості реформ у сфері культурної спадщини.

У цьому контексті актуальним є культурологічний аналіз механізмів та політик збереження культурної спадщини в умовах трансформаційних процесів, зокрема війни, децентралізації, цифровізації та європейської інтеграції. Вивчення теоретичних підходів, інструментів класифікації й типологізації спадщини, європейських, зокрема, литовських практик, а також їхнього потенціалу для адаптації в українському контексті має як наукову, так і безпосередню практичну значущість для формування стійкої культурної політики й повоєнної відбудови.

Об'єктом дослідження є культурна спадщина та система політик, інституцій і практик, спрямованих на її збереження в сучасних європейських країнах та Україні.

Предметом дослідження виступають механізми та політики збереження культурної спадщини України в умовах трансформаційних процесів, у порівняльній перспективі з європейським досвідом (зокрема Литви) та його потенційною адаптацією.

Метою дослідження є аналіз механізмів і політик збереження культурної спадщини в Литві та Україні в умовах суспільних трансформацій з метою визначення потенціалу адаптації європейського (зокрема литовського) досвіду в контексті формування стійкої культурної політики та повоєнної відбудови України.

Завдання дослідження:

1. Окреслити теоретичні підходи до розуміння культурної спадщини у сучасному науковому дискурсі.
2. Розглянути типологію та класифікацію спадщини.
3. Розглянути культурну спадщину України в умовах трансформаційних процесів (після здобуття Україною незалежності та з акцентом та стан після подій 2014 р.).
4. Проаналізувати політики та практики збереження культурної спадщини

України та Литви, з урахуванням впливу членства Литви в ЄС на інституційні механізми охорони спадщини.

5. Окреслити можливості для адаптації литовського досвіду в українському контексті.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ТЕОРІЇ ТА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1. Поняття культурної спадщини в сучасному науковому дискурсі

Культурна спадщина як поняття є багатогранним та мультидисциплінарним дискурсом, який виходить за межі традиційного розуміння пам'яток та артефактів, котрі необхідно зберегти та передати майбутнім поколінням. Вона охоплює правові процедури визнання та охорони, освітні й музейні практики, публічне тлумачення із залученням громад, а також адаптивне використання і цифрове представлення об'єктів. Розглядаючи культурну спадщину у сучасній парадигмі, можна стверджувати, що вона є активним інструментом для формування національної ідентичності та консолідації спільних цінностей.

Так, культурна спадщина включає пам'ятки архітектури, твори мистецтва, архіви та документи, але водночас і усні традиції, виконавські мистецтва, соціальні практики, знання про природу та ремесла. У Конвенції ЮНЕСКО 1972 року культурна спадщина окреслена через категорії “пам'ятки”, “ансамблі” та “визначні місця” (тут і далі переклад мій. — Шустенко С.О.) [63]. Проте, на початку XXI століття міжнародна спільнота офіційно розширила підхід до поняття спадщини, і, наразі, Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року визначає культурну спадщину як “практики, уявлення, вираження, знання, навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти та культурні простори, які спільноти, групи й окремі особи визнають частиною своєї культурної спадщини”[19]. Документ підкреслює, що ця спадщина “передається з покоління в покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами відповідно до їхнього оточення, взаємодії з природою та історії, забезпечує відчуття ідентичності й тяглості та сприяє повазі до культурного різноманіття”[19]. Крім того, до нематеріальної спадщини віднесено усні традиції та вирази, включно з мовою як носієм нематеріальної спадщини;

виконавські мистецтва (наприклад, музика, театр, танець); соціальні практики, ритуали та святкування; знання та практики, що стосуються природи й Всесвіту; традиційні ремесла. Варто відзначити, що такий погляд зближує музеї, архітектуру і нематеріальні практики, бо в реальному житті вони взаємопов'язані. Відреставрована будівля лишається німою, якщо в ній не відбуваються події. За відсутності простору для практикування традиції та спільноти носіїв, що передають її наступним поколінням, традиція поступово втрачається. Тому сьогодні під “збереженням” мають на увазі не тільки консервацію предметів і фасадів. Насамперед, йдеться про створення умов для передавання вмінь, підтримку носіїв, фіксацію знань і дбайливе оновлення середовищ, де ця передача можлива. У підсумку культурна спадщина постає як взаємодія речей, людей і місць, а її стійкість залежить від того, чи зберігається баланс між матеріальним носієм і живою практикою, що надає цьому носієві сенсу.

У витоків осмислення культурної спадщини як окремого наукового феномена стоїть формування культурології як самостійної галузі гуманітарного знання. У європейській філософській традиції Нового часу поступово утверджується уявлення про історичність культури, про те, що кожна епоха і кожен народ залишають по собі специфічні форми духовного і матеріального життя, які можуть осмислюватися як надбання наступних поколінь[28]. Однак поняття “культурна спадщина” почало формуватися лише у середині XX століття. Так, Т. Горбул зазначає: “Становлення концепту «культурна спадщина», спочатку пов'язаного з категорією «цінності», загалом відбувалося на основі підходів, що склалися до кінця XIX — початку XX ст. Поступово уявлення про культуру переглядалися — від стратегій кодифікації та збереження меморатів до стратегій активації цінностей” [8, с. 180]. Проте цілісне наукове тематизування культури стало можливим тоді, коли сформувалася відповідна дисципліна. Сам термін “культурологія” був запропонований на початку XX століття німецьким філософом В.Освальдом [28, с. 5] для позначення науки про культуру як особливу систему, відмінну від

об'єкта дослідження історії чи соціології. Подальшого розвитку цей підхід набув у працях американського антрополога Л.Вайта [143], який послідовно обстоював ідею культури як цілісного символічного універсуму і в праці “Наука про культуру” запропонував бачення культури як автономної системи, що має власні закони розвитку. Саме в такому теоретичному полі поняття культурної спадщини починає позначати особливий спосіб існування культурних форм у часі, їхню здатність зберігатися, передаватися та інтерпретуватися.

Огляд джерел засвідчує, що українські та англомовні дослідження хоча й рухались від охоронно-історичного бачення до ширшого, процесуального трактування, однак розставляють різні акценти. Як і в більшості європейських країн, де питання культурної спадщини опрацьовуються на стику історії, антропології, археології, мистецтвознавства, урбаністики, музейної справи та права, в Україні ця тематика також знаходиться на перетині кількох дисциплін. Зокрема, культурна спадщина та її збереження розглядається в рамках культурології, історії, музеєзнавства, пам'яткоохоронної справи та юридичних студій. Одним із авторів, який запропонував базове визначення, є С. Кот, що розглядає культурну спадщину як “сукупність успадкованих сучасниками від попередніх поколінь культурних цінностей” [22]. Водночас його підхід не є ані єдиним, ані вичерпним: осмислення спадщини розгортається у працях М. Міщенко, Т. Горбула, Т. Курило, Т. Мазур, О. Хроненко, Ю. Сабадаш, та інших дослідників, які поєднують акцент на правових режимах охорони, міських трансформаціях, специфіці воєнного досвіду, участі спільнот і цифрових практиках фіксації та репрезентації спадщини.

Так, варто звернути увагу на колективні монографії та навчальні видання під загальною редакцією Ю. Сабадаш [18, 27, 46], де культурологія репрезентується як структурний елемент сучасної української гуманістики, а культурна спадщина послідовно розглядається як ключовий ресурс спадкоємності, конструювання ідентичності та осмислення культурно історичних зламів. До того, варто зазначити й сучасні підходи до управління

й трансформації охоронних практик, що узагальнені у працях М. О. Міщенко [32], де дослідниця аналізує зміну концептів, охорону нерухомої спадщини, регіональні особливості та виклики воєнного часу, акцентуючи на відкритих даних, участі громад і оновленні процедур. Водночас, у теоретико-методологічній площині Т. Горбул [8] фіксує розширення поняття від “речово-охоронного” ядра до процесуального погляду, який включає різні форми репрезентації і корелює з міжнародними нормами ЮНЕСКО. На його думку, з розвитком цифрових технологій змінилися і підходи до збереження та інтерпретації спадщини: з’явився феномен “цифрової культурної спадщини”, що охоплює як оцифровані надбання, так і створені в цифровому форматі артефакти. Правову конкретизацію дає монографія Т. Курило [29], в якій системно викладено становлення законодавства про охорону культурної спадщини, інструменти правозастосування та міжнародно правові механізми, включно з питаннями реституції, тоді як дисертаційне дослідження Т. Мазур [30] демонструє історико теоретичну еволюцію підходів до охорони спадщини в Україні. У працях О. Хроненко [12, 13], присвячених знищенню об’єктів культурної спадщини Приазов’я та Донбасу, зокрема Маріуполя, руйнування пам’яток і культурної інфраструктури розглядається як спроба змінити символічний простір регіону та підірвати культурну ідентичність спільноти, що вбудовує воєнний досвід у ширший культурологічний дискурс про спадщину як поле боротьби за пам’ять і майбутнє.

У західній (англомовній) академічній спільноті дослідження культурної спадщини виділилися в самостійний міждисциплінарний напрям — дослідження спадщини (Heritage Studies), в якому історики, антропологи, археологи, мистецтвознавці та соціологи, об’єднані інтересом до того, як суспільства взаємодіють зі своїм минулим. Початково цей підхід ґрунтувався на так званому “традиційному каноні спадщини”, який розглядав спадщину як об’єкти, що мають невід’ємну, самоочевидну цінність, і, відповідно, потребують збереження та професійного управління. Ця парадигма, пізніше названа Л. Сміт “авторизованим дискурсом спадщини” (переклад мій. —

Шустенко С.О.), критикується за її євроцентризм, схильність до ігнорування нематеріальних та соціальних аспектів і за привілеювання поглядів експертів над думкою громад [116]. Так, дослідники, зокрема Л. Сміт і Р. Гаррісон, обґрунтували перехід від “авторизованого” канону до розуміння спадщини як процесу надання значення і простору суспільної дії. Л. Сміт показала, що спадщина не є річчю, а культурною практикою, яка конструює спільні смисли. У свою чергу, в своїх роботах Р. Гаррісон пов’язав спадщину з політичними, соціальними та екологічними викликами, а також необхідністю вирішення виникаючих проблем через діалог [80]. Разом з тим, С. Муньйос Віньяс запропонував вихід за межі простого поділення на “матеріальне” та “нематеріальне”, змістивши акцент на режими автентичності, цінності та етики догляду [96]. Б. Кіршенблатт-Гімблетт у статті “Intangible Heritage as Metacultural Production” [83] показала, що нематеріальна спадщина формується як “метакультурне виробництво” через документування, відбір, інсценування й показ у списках, фестивалях і музейних експозиціях, тобто через режими представлення і медіації.

Перехід до нових моделей управління культурною спадщиною набуває додаткового виміру в умовах війни, коли питання збереження, документування та відновлення спадщини безпосередньо пов’язуються з безпекою, колективною пам’яттю та правами місцевих спільнот. Культурна спадщина в міжнародному вимірі є сталим предметом наукового аналізу та практичної політики. Її розглядають зокрема як сферу, що потребує правового захисту у кризах і конфліктах. Рішняк О. зазначає: “Фахівці намагаються вивчити мотиви й причини нападів на пам’ятки, досліджують трансформації міжнародного пам’яткоохоронного права, опрацьовують най-більш ефективні інструменти превентивних заходів” [44, с. 160].

У випадку України виразним рубіконом став 2014 рік, коли анексія Криму та початок війни на сході актуалізували тему культурної спадщини як предмет міжнародного моніторингу та фахової дискусії. Зокрема, ЮНЕСКО у 2014 році зафіксувала необхідність подальшого супроводу ситуації в Автономній

Республіці Крим у межах своєї компетенції [127, 128]. Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році окремі дослідники переорієнтували свої студії саме на український контекст, аналізуючи специфіку реагування інституцій та громад на загрози культурній спадщині. Так, Д. Воннак та Д. Мірай після повномасштабного наступу зосередились зокрема і над українським дискурсом збереження культурної спадщини. Д. Воннак з колегами [142], працюючи на українському матеріалі, описала залучення “турботи про спадщину” під час війни, конфігурації відповідальності між фахівцями, громадами та владою і практики демонтажу чи переосмислення пам’ятників. Д. Мерай [92] уточнила, що спадщина стає ключем до візії майбутнього України та інструментом післявоєнного відновлення. У співавторстві з Л. Велдпаус [93] вона персоналізувала інтеграцію спадщини в планування відбудови, партисипативні механізми, адаптивне використання та мінімізацію ризиків.

Від початку XXI століття, як зазначає Кулиняк М., підходи до культурної спадщини істотно змінилися під впливом нових теорій і цифрових технологій [24]. Культурна спадщина все частіше постає як динамічний процес, у якому цінність виробляється, оспорується та переозначається в соціальному контексті. Зміна фокусу спонукала до роботи зі “спільнотами” та “різноманітністю”. Так, релевантним став міждисциплінарний напрям критичних студій спадщини, що розглядає спадщину як процес конструювання значень та інструмент влади. Підхід критикує “авторизований дискурс” експертної монументальності, аналізує дисонансні інтерпретації, процедури відбору й механізми легітимації [123, с. 20-21]. У центрі питання: хто визначає цінність, кого чують у номінаціях, як охорона розподіляє ресурси й символічний капітал. Практичним наслідком критичних культурних студій є зміщення до участі спільнот, врахування множинних цінностей, адаптивне використання, деколонізаційні та репаративні стратегії в музеях і міських політиках [80, с. 217-226]. Відтак охоронна практика переходить до інклюзивного доступу, громадської участі та публічної відкритості. Крім того,

спираючись на підхід В. Степанова [48], варто зазначити, що культурна спадщина є комплексом матеріальних і нематеріальних цінностей, у яких акумульовано історичний досвід суспільства, його культурне розмаїття та глибину національної пам'яті. На його думку “поняття «культурна спадщина» і «культурні цінності» не можна вважати тотожними, оскільки останні є складовими культурної спадщини як сукупності матеріальних (рухомих і нерухомих) і нематеріальних об'єктів” [48, с. 35].

У такій логіці культурна спадщина починає функціонувати як носій соціокультурної пам'яті: вона акумулює й передає смисли через матеріальні носії та “живі” практики, стабілізуючи уявлення про спільне минуле і забезпечуючи тяглість ідентифікаційних кодів [57]. Отже, культурну спадщину доцільно розглядати не як каталог цінностей, а як соціокультурну інфраструктуру. Еволюція підходів показала, що статус спадщини надається не самою річчю, а суспільним визнанням, участю спільнот і мовою експертно-правових режимів. Спадщина функціонує як динамічна система соціального надання значення, як носій і організатор колективної пам'яті та як механізм конституювання колективної ідентичності, придатний до корекцій без втрати історичної тяглості.

1.2. Типологія та класифікація спадщини

Типологізація культурної спадщини виконує подвійну роботу: впорядковує густу множину явищ у зрозумілу систему понять, а разом з тим задає практичні режими поводження зі спадщиною. Будь-яка категорія автоматично прив'язує об'єкт до певних стандартів оцінки, процедур обліку, методів збереження та управлінських відповідальностей, відповідно, у сучасному дискурсі зазвичай виходять із розрізнення між матеріальною та нематеріальною спадщиною. Перша охоплює від архітектурних ансамблів і містобудівних комплексів до археологічних ландшафтів та інженерної спадщини, друга включає усні традиції, виконавські мистецтва, соціальні

практики, знання про природу і традиційні ремесла. Отже, поділ на матеріальну й нематеріальну спадщину є базовою пізнавальною межею, від якої залежать способи обґрунтування статусу спадщини, уявлення про релевантні загрози та обрані інструменти її охорони [32, с. 19-22]. У межах цього першого критерію зручно виокремлювати додаткові категорії. Для матеріальної спадщини насамперед є поділ на нерухому і рухому. Нерухома існує на місці та потребує режимів територіальної охорони та містобудівних обмежень. У той час рухома концентрується в музейних і бібліотечних колекціях та вимагає консервації, реставрації, страхового обліку [51, с. 44-46]. Для нематеріальної спадщини доцільним є розрізнення напрямів, що відповідають усталеним практикам передачі досвіду, від мови та співів до ремесел. До цього додається критерій правового статусу: офіційно визнана спадщина фіксується у реєстрах, описується за стандартизованими методиками, забезпечується охоронними зонами і зазвичай має доступ до інституційних ресурсів. Альтернативна спадщина існує у локальних режимах визнання, зберігається силами спільнот, громадських ініціатив, приватних меценатів. Офіційний канон і локальні практики пам'ятання є взаємозалежними: багато цінностей довго лишаються лише в локальній пам'яті, а канон зберігає актуальність лише за умови підтримки з боку повсякденних практик згадування й використання [57].

Міжнародні підходи рухаються від універсальних рамок до процедурної деталізації. Конвенція 1972 року [64] узаконила трійку “пам'ятки, ансамблі, визначні місця” і водночас закріпила дуалізм культурної та природної спадщини. Цей крок уможливив глобальну типологію, в якій світові списки й оперативні настанови визначають критерії відбору та моделі управління, включно з буферними зонами та планами управління для об'єктів культурної цінності. Конвенція 2003 року [19] додала повноцінний вимір нематеріальної спадщини, окресливши її домени та впровадивши інструменти інвентаризації та планування збереження. Так, типологія перестала бути лише описом світу пам'яток, перетворившись на нормативну інфраструктуру, де класи

налаштовують ритми звітування, моніторингу і фінансування, а також визначають баланс між автентичністю та життєвим відтворенням. Важливе місце посідають документи ІКОМОС, зокрема Нараський документ про автентичність [119], що легітимізував ширшу множину культурних критеріїв та матеріальних і нематеріальних носіїв автентичності для різних традицій. Розширення поняття автентичності прямо вплинуло на типологічні схеми, підвищивши видимість ландшафтів, промислових об'єктів, культурних маршрутів і складних “гібридних” ансамблів, де річ, практика і місце переплетені.

Національні системи переносять міжнародні принципи у конкретні правові поля. В Україні типологія зафіксована законом “Про охорону культурної спадщини” 2000 року [38], який не лише розводить категорії значення на національну та місцеву, а й встановлює детальну класифікацію за видами: археологія, історія, архітектура та містобудування, монументальне мистецтво, садово-паркова і ландшафтна спадщина, об'єкти науки і техніки.

Класифікація безпосередньо формує механізми охорони. Для матеріальної нерухомої спадщини вирішальними стають генеральні плани та історико-архітектурні опорні плани, визначення охоронних зон, регламенти щодо висотності й густоти забудови, режимів втручання і допустимих методів реставрації, про що зазначає В. Вечерський у своїй статті [5]. Рухомі колекції передбачають розвинену фондову роботу: системний облік і каталоги, підтримання належних умов зберігання, забезпечення безпеки та продуманої логістики переміщень, особливо в умовах надзвичайних ситуацій [51, с. 56-58, с. 294-296]. Натомість, охорона нематеріальної культурної спадщини орієнтована на підтримку “живих” практик – майстерень і шкіл, наставництва, документування та включення традиційних знань у формальну й неформальну освіту [19]. Об'єкти національного значення тягнуть за собою рішення міністерств, державне фінансування і регулярний нагляд, тоді як локальні елементи частіше тримаються на міських бюджетах, ініціативах громад і роботі волонтерів. Огляд статті Ю. Трач дає змогу зазначити, що, у підсумку,

формується багаторівнева модель співуправління: держава, органи місцевого самоврядування, профільні інституції та спільноти беруть на себе різні ділянки роботи, узгоджуючи їх відповідно до типу й статусу конкретного об'єкта [52].

Питання вразливості культурної спадщини під час збройних конфліктів оголює практичний сенс класифікації. Нерухомі об'єкти, зокрема, сакральна архітектура, історичні квартали, археологічні парки, тощо, страждають від військових дій, пожеж, вторинних руйнувань інфраструктури. Археологічні локації та історичні некрополі стають мішенями нелегальних розкопок і мародерства. Музейні зібрання зазнають ризиків крадіжок і незаконного вивезення, архіви й бібліотеки – втрати фондів через пожежі та знеструмлення. В умовах воєнного стану в Україні, матеріальна спадщина знаходиться у більш вразливому стані ніж до його початку. Можливості передбачити куди саме втрапить ракета та яка пам'ятка буде зруйнованою наступною – не є доступною. Правила, які можна застосувати в “мирний” час, лише частково використовуються у надзвичайних ситуаціях.

Проте право реагує неоднаково: Гаазька конвенція 1954р. [34] та Другий протокол 1999р. [120] зобов'язують держави готувати списки об'єктів, що користуються особливим захистом, маркувати їх емблемою “Синій щит”, створювати плани евакуації рухомих колекцій, забезпечувати запобіжні консерваційні заходи та мінімізувати ризики військового використання культурних об'єктів. Однак інструменти ЮНЕСКО для нематеріальної спадщини акцентують на підтримці носіїв, освітніх і гуманітарних програмах, фіксації стану елементів спадщини, що опинилися під загрозою [65, с. 5-6]. Українські аналітичні дослідження останніх років додають до цього вимір національної безпеки. Спадщина стає мішенню культурного тиску і пропаганди, від неї залежить стійкість ідентичності та локальна згуртованість, тому захист пам'яток і підтримка практик набувають стратегічного значення поруч із енергетикою, інформаційною безпекою, гуманітарною допомогою. Спираючись на підходи О. Копієвської до культурної функції держави, культурна спадщина розуміється як поєднання матеріальних об'єктів і

нематеріальних практик, знань та соціального капіталу, що формують національну ідентичність і потребують цілісної політики охорони [20, с. 3-4, с.228-235]. У межах цієї логіки пропонується робоча послідовність пріоритизації: у першу чергу – нерухомі й знакові об’єкти національного значення, у другу – критично важливі колекції, а далі – підтримка носіїв елементів нематеріальної культурної спадщини, для яких достатньою може бути відносно невелика грантова підтримка, спрямована на відновлення навчання та усних форм передачі. Таке розмежування дозволяє раціонально розподіляти обмежені ресурси та узгоджувати дії державних інституцій і громадських ініціатив.

Однак, нематеріальна спадщина зникає не від вибухів, а від розриву соціальних тканин¹. Вимушене переміщення руйнує ланцюги передавання знань, переводить наставництво у випадкові й уривчасті контакти, а календарні цикли втрачають опору у спільних просторах. Мовні спільноти, втрачаючи різновікове ядро, швидко звужують вибір: фразеологія ремесел, співочі формули, жарти та примовки випадають із повсякденного вжитку, а на їх місце приходять спрощені, “побутові” реєстри, що не тримають традицію у цілості [41]. Без таких підпорів навіть записані на відео знання лишаються інструкціями, що не перетворюються на вправність. Проте не менш суттєвими є зовнішні обмеження та внутрішні блоки: комендантські години, перетин кордонів, а також травматичне самообмеження, коли люди перестають співати, залучати дітей у спільні дії, розігрувати жартівливі змагання, бо певні, що фестивалі та святкування “не на часі”. Саме тому інструменти охорони наголошують на підтримці “живих” практик і носіїв, інвентаризації та плануванні охорони за участю спільнот, а також на створенні безпечних місць для регулярних зібрань і навчання, у тому числі в громадах, де проживають переселенці [3]. Такі заходи не замінюють живого навчання, але створюють

¹ Пор. оцінку ЮНЕСКО, згідно з якою війна в Україні “підриває соціальну тканину та порушує щоденні практики живої спадщини” (RDNA2: Culture and Tourism. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment, 2023), а також аналіз ICCROM, де розрив соціальної тканини через вимушене переміщення населення прямо пов’язується з припиненням звичаїв і ритуалів (Cultural Heritage in Postwar Recovery, 2005).

умови для відновлення звичних ритмів та повернення перерваних способів передавання знань. Крім того, в аналітичній доповіді Національного інституту досліджень додається й безпековий вимір: підтримка практик, традицій, значною мірою зміцнює стійкість громад і зберігає відчуття приналежності до національної культури, що стає особливо важливим в умовах повномасштабної війни [25].

Розвиток класифікацій неминуче супроводжується переоцінкою канону. Індустріально-повсякденна спадщина, яка є частиною звичайного побуту та ритму життя, віддзеркалює реальні механізми культурної тяглості не менше, ніж монументальні пам'ятники. Українські праці останнього десятиліття послідовно показують, що регіональні ландшафти, сітки місцевих музеїв, топоніміка, практики ремісничих осередків створюють соціальні шви, які утримують ідентичність в умовах мобільності та ризиків [2]. Коли ці елементи входять до класифікації, вони отримують інституційний голос, а відтак і ресурси для виживання. Однак якщо ж елементи лишаються поза затвердженою класифікацією, їхнє існування тримається на ентузіазмі носіїв та волонтерів, що робить їх особливо вразливими під час надзвичайних ситуацій та криз.

Так, типологія й класифікація не є нейтральною мовою опису. Вони мають вплив: відкривають або закривають доступ до охорони, змінюють способи фінансування, коригують методи консервації, визначають, хто і на яких умовах визнається носієм та співучасником збереження [20, с. 229-232]. Більш того, спираючись на типологію, можна зазначити, що різні типи спадщини потребують різних стратегій захисту. Зокрема, для нерухомих і рухомих – передусім інженерних та правових; для нематеріальних – соціокультурних і освітніх; для змішаних та ландшафтних – інтегрованих планів управління, у яких архітектура, екологія й соціологія працюють разом. В умовах збройних конфліктів типологія перетворюється на карту ризиків і першочерговостей, завдяки якій культура має шанс пережити удар і залишитися живою практикою, а не лише спогадом про втрачене чи науковим дослідженням.

1.3. Культурна спадщина в умовах трансформаційних процесів.

Культурна спадщина є динамічним явищем, яке перебуває у постійному процесі переосмислення та зміни під впливом суспільних трансформацій. Трансформаційні процеси можна визначити як сукупність структурних змін у різних сферах, що суттєво впливають на критерії цінності, режими охорони та моделі використання культурної спадщини. Копієвська О. окреслює декілька взаємопов'язаних вимірів таких змін: політичний, інформаційний, економічний, ціннісний, особистісно-ідентичний та художній [21]. Глобалізація та перехід до інформаційного суспільства стали ключовим підґрунтям сучасних трансформацій, адже ці процеси впливають на всі компоненти культурних практик, що утворюють структуру. Як раніше зазначалося, в умовах постмодернізму відбувається відмова від лінійних історичних наративів та “єдиного канону” спадщини, проте утверджується різноманіття інтерпретацій та участь різних соціальних груп у творенні значення спадщини. Сучасні науковці зазначають про трансформативність як сутність спадщини: зі зміною фізичного й соціального середовища змінюються підходи до спадщини, і водночас трансформується сам носій досвіду – людина та спільнота (тут і далі — переклад мій. Шустенко С.О.) [107, с. 3, 13]. Саме цей аспект визначає актуальність аналізу впливу новітніх трансформацій (2014–2025 рр.) на сферу культурної спадщини України.

Після проголошення незалежності у 1991 р. культурний розвиток України відбувався як подвійний процес – звільнення від радянської ідеологічної моделі та формування власної, національно орієнтованої культурної політики [17, с. 259-267]. Ю. Сабадаш зазначає: “Після здобуття Україною незалежності у 1991 р., попри труднощі у розвитку культурної сфери, відбуваються вагомі зрушення: формуються риси нової культурної реальності, коли національна культура стає одним із визначальних факторів прогресу суспільства, розбудови незалежної держави, формування національної ідентичності.

Тільки тепер, після здобуття незалежності, в українців з'являються справжні можливості для реалізації свого духовного потенціалу" [18, с. 27]. Перше десятиліття Незалежності характеризується деконструкцією радянського культурного канону, повернення до соціокультурного простору раніше заборонених імен культурних діячів, підвищення статусу національної культури, відродження релігійного життя, поява перших недержавних культурних інституцій, незалежних медіа, фестивалів, мистецьких ініціатив. Як зазначається в посібнику М.М. Міщенко, на фоні культурного розквіту – глибока соціально-економічна криза, згортання бюджетного фінансування та комерціалізація культурної сфери, що зумовили різку нерівномірність доступу до культурних благ між регіонами й соціальними групами [31, с.105-106]. Внаслідок цього культурна інфраструктура розвивалася диспропорційно, що відбилося на можливостях споживання культурних послуг: для багатьох громадян відвідування театрів, музеїв чи бібліотек у 1990-х стало практично недосяжним через різке падіння рівня життя [53].

У 2000-х та на початку 2010-х років українська культура дедалі чіткіше осмислюється як ресурс державотворення, історичної пам'яті та європейської інтеграції. Аналітична доповідь С. Здіорука у співавторстві [15, с. 36-39], щодо культурної політики фіксує перехід від номінальної підтримки культури до розуміння її як інструмента модернізації та підвищення міжнародної суб'єктності України. Водночас, Л. Саракун наголошує: "В Україні процес реформування і модернізації суспільства здійснив суттєвий вплив на стан та перспективи розвитку культури. Одні сфери розпалися, інші позбулися державної підтримки й повинні були "виживати" самостійно, треті набули нового статусу і пріоритетів. У результаті в країні немає єдиного культурного простору й загального ідейного універсуму" [47, с. 140].

Проте варто зауважити, що саме в цей період сфера культури України зазнала значних змін, особливо у сфері правового регулювання. Поступово формується нова правова рамка: оновлюються базові принципи культурної політики, з'являється спеціальне законодавство щодо охорони культурної

спадщини та ключових інституцій культурної інфраструктури. Окрім ухвалення базового законодавства для культурного простору, Україна у середині 2010-х років ратифікує Конвенції ЮНЕСКО 2003 р. та 2005 р. [19] і таким чином інтегрує українську культурну політику в систему глобальних стандартів захисту нематеріальної спадщини та культурного різноманіття.

Однак період після 2014 року став переламним для українського культурного простору. Серед ключових трансформаційних чинників можна виокремити процес децентралізації, збройний конфлікт, а потім і повномасштабний наступ росії, та стрімку цифровізацію. Децентралізація, розпочата після Революції Гідності 2014 р., докорінно змінила систему управління культурною сферою. Так, місцеві громади отримали значно ширші повноваження та ресурси в галузі культури, а отже і більшу відповідальність за збереження культурної спадщини на місцях [43]. Делегування пам'яткоохоронних повноважень на рівень громад створило інструменти для врахування локальної ідентичності та ініціативи мешканців, а також дало змогу розгортати проекти ревіталізації й розвивати місцевий культурний туризм із залученням бізнесу та освітніх інституцій, особливо у сільській місцевості [40]. Паралельно виявилися структурні вразливості: кадровий дефіцит у сфері охорони культурної спадщини, нерівномірність бюджетних спроможностей і брак проектно-управлінських компетентностей у частини органів самоврядування. Це зумовило потребу коригування державної політики у напрямі підтримки регіонального рівня через стандартизовані методичні настанови, міжмуніципальне консультування, цільові грантові лінії, співфінансування проектів консервації та адаптивного використання, а також через навчальні програми для комунальних фахівців. У підсумку децентралізація посилила чутливість системи до місцевих контекстів, але водночас показала, що сталий ефект можливий лише за умови інституційного доповнення громад ресурсами, експертизою і стандартизованими процедурами управління пам'ятками. Як зазначено в рекомендаціях ReHERIT, культурна спадщина на рівні громади розглядається як її актив і база для

розвитку. Оцінка цінності об'єктів включає значущість для локальної спільноти та потенціал бути інструментом місцевого розвитку, і, як зазначається в рекомендаціях, “Стан культурної спадщини в територіальній громаді – це об'єктивний показник компетентного (або некомпетентного) управління територією загалом” [55, с.14-15]. За думкою Ю. Осієвської, європейський досвід інтеграції спадщини в регіональний розвиток став орієнтиром для України, стимулюючи пошук балансу між збереженням автентичності та креативним переосмисленням пам'яток на місцевому рівні [35].

Вирішальним зовнішнім чинником, що визначив сучасний стан сфери культурної спадщини України, стала війна, розпочата Росією проти України у 2014 році й ескальована повномасштабним вторгненням 2022 року. Війна з російською федерацією спричинила колосальні втрати матеріальної культурної спадщини: пам'ятки зруйновано або пошкоджено обстрілами, музейні колекції розграбовано чи частково евакуйовано. За даними ЮНЕСКО, станом на вересень 2025 р. підтверджено пошкодження 509 пам'яток культури (з 24 лютого 2022 р.), з них – 152 релігійних об'єктів, 268 будівель, що мають історичне та/або мистецьке значення, 34 музеїв, 33 пам'ятників, 18 бібліотек, 1 архіву та 3 археологічних пам'яток [127]. Проте це лише дані за останні три роки повномасштабного вторгнення. За даними Кримського інституту стратегічних досліджень [23] станом на вересень 2023 року на території тимчасово окупованого Криму починаючи з 2014 року зафіксовано 200 правопорушень проти культурної спадщини. У той же час, на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей зафіксовано 334 правопорушення [23]. Проте лишається відкритим питання про поточний стан пам'яток культури на тимчасово окупованих територіях, який, на жаль, українські дослідники та експерти не можуть достовірно зафіксувати. Зокрема, ці питання підіймають О. Титова в дослідженні культурної спадщини Криму та Донбасу [50], Денисенко Г. [11] та Реєнт О. у співавторстві з Денисенко Г. [42].

Війна змінила режими охорони спадщини: пріоритетним стало фізичне убезпечення пам'яток (укріплення, евакуація експонатів, оцифрування), фіксація воєнних злочинів проти культурних цінностей та міжнародна адвокація їхнього захисту. Водночас зростає розуміння спадщини як елементу національної безпеки та стійкості громади. П. Пилипенко у своєму дослідженні звертає увагу, що агресія РФ вкотре показала, що атаки на культуру є частиною гібридної війни з метою зламати ідентичність українського народу [36]. Російські окупаційні сили свідомо нищать символічні осередки української історичної пам'яті – від храмів до пам'ятників.

З іншого боку, українське суспільство в умовах війни активізувало процеси дерусифікації та декомунізації культурного простору, який почався ще після подій 2014р. Демонтаж пам'ятників імперської та радянської доби, перейменування топонімів є кроками, що малопомітно тривали ще з 1990-х, але після 2014-го набули масового характеру та нового символічного змісту. Якщо раніше окремі радянські монументи розглядалися як “історична” спадщина, то тепер суспільний консенсус схиляється до того, що такі об'єкти уособлюють колоніальне минуле і мають бути винесені з публічного простору [94], що все ж таки варто проговорити пізніше у цьому дослідженні. Тим не менш, в оцінюванні спадщини також відбувся помітний зсув: вік об'єкта чи його автентичність вже не забезпечують охоронного статусу. Отже, хвилюючим питанням стає змістовий критерій: чи не працює пам'ятка як носій зовнішнього пропагандистського наративу і чи відповідає вона актуальному етичному та суспільному консенсусу. На противагу уваги до радянського минулого, зростає увага до нематеріальної спадщини та практик, що згуртовують націю. У відповідь на воєнні виклики посилюється переосмислення традиційних практик, мовної поведінки та конфесійних самоідентифікацій. Найвиразніше згуртовуючий ефект проявляється у відновленні пісенної традиції, ремесел і календарно-обрядових практик, що забезпечують символічну підтримку спільноти та посилюють соціальну

взаємодію [48, с. 7]. Паралельно змінився медійний ландшафт: у соціальних мережах зросла частка контенту українською мовою, зокрема авторських проєктів (блогів), які послідовно інтерпретують культурні коди та локальні традиції. Якщо до 2022 року аудиторія таких ініціатив здебільшого складалася з зацікавлених користувачів соціальних мереж, то в подальшому відбулося істотне розширення кола отримувачів, а тематика культурної послідовності й етнокультурної різноманітності стала центральною для широких груп. Про це зазначає дослідження Центру контент-аналізу, вказуючи, що, у порівнянні з 2020 роком, частка публікацій в іноземних соціальних мережах (зокрема в Instagram, Facebook, YouTube, X (Twitter), TikTok) у 2023 році значною мірою зросла [56]. Така динаміка свідчить не лише про зміну інформаційних звичок, а й про внутрішнє переформатування запиту на знання про власну культуру як ресурсу стійкості у кризових умовах, а також дерусифікацію медіапростору. Крім того, в умовах протистояння навіть релігійна спадщина стала полем боротьби: руйнування культових споруд противником і водночас відмова України від московського церковного підпорядкування є зв'язком між культурною спадщиною та самоідентифікацією народу [60]. Воєнний досвід додав цьому процесові відчутної терміновості: люди переосмислюють власні звичаї, мову, конфесійні належності, обираючи те, що підтримує гідність і солідарність.

Разом з тим, цифрові технології відкрили нові можливості для документування, охорони і доступності культурних надбань. В останнє десятиліття Україна долучилася до світових тенденцій створення електронних реєстрів пам'яток, цифрових архівів та 3D-сканування артефактів. Особливо актуальним це стало під час війни: оцифрування дає змогу забезпечити збереження образу і даних про об'єкт, навіть якщо він буде знищений фізично. У своєму аналізі Т. Горбул слушно зазначив: “Водночас найчастіше “сучасні технології” і “культурна спадщина” мисляться як протилежні соціокультурні прояви: якщо “культурна спадщина” асоціюється насамперед із зосередженням на цінуванні старовини, минулому, з традиціоналізмом,

то “сучасні технології” ототожнюються з орієнтацією на майбутнє, з відданістю новаціям, із прогресизмом. Однак в умовах сучасної культурної взаємодії та глобалізації класичний поділ на традиціоналістський і прогресистський типи культури як діаметрально протилежні більшою мірою усувається. Дедалі більше необхідним та можливим стає не просто діалог культур, а поєднання, здавалося би, протилежних тенденцій у їхньому розвитку. Важлива синергія історичного минулого й інновацій, культурної спадщини та сучасних технологій оцифрування” [9, с. 214 (3)]. Цифровізація поступово перейшла від поодиноких експериментів до сталої практики управління фондами, а після 2019 року ці ініціативи не тільки були започатковані, а й посилювалися, коли дистанційний доступ став необхідністю [7]. Починаючи з 2022 року, цифровізація набула виразного захисного виміру, перетворившись на стратегічний елемент управління ризиками для вразливих музейних колекцій. Як зазначає Ю. Трач, сучасні підходи передбачають не лише створення цифрових копій, а й впровадження системних протоколів безпеки [52]. Так, установи переходять на повні електронні описи з фіксацією стану, історії втручань і правового статусу, створюють дублікати зображень і описів у розподілених сховищах, застосовують контрольні суми для запобігання втратам даних. Для польових груп запроваджують інструменти документування з пріоритетом офлайн-режиму, оптимізовані для роботи за умов переривчастого зв’язку та нестабільного електропостачання. Зокрема, UNOSAT та UNESCO проводять тренінги для українських фахівців у галузі культурної спадщини, археологів та експертів з геопросторових технологій, та, як зазначається у доповіді, “мав на меті покращити навички учасників у використанні супутникових знімків для документування спадщини, оцінки збитків та моніторингу навколишнього середовища” (переклад мій. — Шустенко С.О.) [132]. Так, в Україні формується цифрова інфраструктура охорони та репрезентації спадщини: розгортаються віртуальні музеї, тематичні платформи нематеріальних практик, мобільні застосунки з доповненою реальністю для історичних локацій. Подібні рішення не лише

розширюють канали комунікації з суспільством, а й модифікують режими культурного споживання: взаємодія зі спадщиною дедалі частіше відбувається у форматі інтерактивних переглядів, соціальних мереж і цифрових експозицій. Під час пандемії 2020 року та в умовах повномасштабної війни, коли доступ до музейних просторів був частково обмежений, така цифрова медіація виконувала компенсаторну й освітню функції, підтримуючи видимість колекцій і залученість спільнот. Водночас, за думкою М.Кулиняка, цифрова документація створює операційний місток між консервацією та доступом: що повніше описаний, оцифрований і просторово прив'язаний об'єкт, то легше планувати профілактичні заходи, обґрунтовувати фінансування, будувати сценарії адаптивного використання і включати спадщину в життя громади навіть за стрімких трансформацій у в життя громади навіть за умов швидких трансформаційних процесів [24].

Разом із тим інтенсивна цифровізація культурної спадщини породжує низку ризиків. Перенасичення інформаційними потоками послаблює увагу до контекстів, а дистанційні формати здатні витіснити досвід безпосередньої присутності, який є невід'ємною частиною автентичності місця та речі. За думкою М. Кулиняка, за таких умов ключовим стає баланс: цифрові інструменти мають доповнювати, а не замінювати дослідження, очні екскурсії, тактильні й акустичні практики музеєфікації [24]. Оптимальною видається комбінована модель, у якій цифрові сервіси забезпечують стаке збирання даних, довготривале зберігання і масштабовану комунікацію. Водночас офлайн-формат зберігає власну цінність як спосіб безпосередньої взаємодії з матеріальним об'єктом і професійного тлумачення на місці, тоді як цифрові формати відкривають інший, відмінний від традиційного, досвід взаємодії з культурним контентом [24]. Саме така інтегрована конфігурація зменшує ризики спрощення спадщини до екранного образу, зберігаючи її пізнавальну глибину, соціальну релевантність і етичну чутливість.

Попри руйнування війни та стреси цифрової доби, українська культурна спадщина виявила здатність змінюватися і водночас тримати суспільство

разом. Для збереження надійності цієї основи необхідна комбінація гнучких механізмів та розподілу повноважень, що охоплює спектр від жорстко регламентованих професійних протоколів до неформальної, але постійної залученості громад як джерел практичних знань. Йдеться не лише про передачу речей, а й про підтримку живих навичок, локальних наративів і усталених способів взаємодії, без яких матеріальні об'єкти втрачають функцію культурних орієнтирів. Таким чином, доцільно орієнтуватися на модель, що поєднує апробовані в Європі підходи з українським досвідом і усвідомленням ресурсних обмежень: така інтеграція дозволяє адаптувати стандарти консервації, управління ризиками та участі спільнот до реалій швидкозмінного середовища, зберігаючи дієздатність механізмів охорони та їхню чутливість до локальних контекстів.

РОЗДІЛ 2. ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Культурна політика Литви у сфері культурної спадщини

З моменту відновлення державної незалежності у 1990 році охорона культурної спадщини в Литовській Республіці була послідовно інституціалізована як один із найважливіших стратегічних вимог національної культурної політики. На конституційному рівні закріплено, що держава дбає про збереження історичних, мистецьких та інших культурних пам'яток країни [87]. Відповідно, місія держави у цій сфері полягає в тому, щоб зберегти культурну спадщину та передати її майбутнім поколінням як основу національної ідентичності та сформувати позитивний міжнародний образ Литви.

Інституційна модель охорони культурної спадщини в Литві є багаторівневою та ґрунтується на деталізованій правовій будові, що охоплює три основні категорії цінностей: нерухома спадщина (об'єкти археологічного, архітектурного, історичного, сакрального та ландшафтного значення), рухома спадщина (твори монументального, прикладного та етнічного мистецтва поза інституціями) та спадщина, що зберігається в інституціях пам'яті (музеї, архіви, бібліотеки). Центральним регуляторним актом є Закон “Про охорону нерухомої культурної спадщини”, який у оновленій редакції 2004 року поставив за мету реформування адміністративних процесів та забезпечення глибокої інтеграції культурної спадщини в інші сфери державного функціонування [88]. Мета досягається, в першу чергу, завдяки тісному співвідношенню з Законами про територіальне планування, про захищені території та про будівництво, що формує інтегрований підхід до охорони нерухомої культурної спадщини. Згідно з цією моделлю, вимоги до збереження цінності об'єкта автоматично стають невід'ємним юридичним обмеженням для просторового розвитку та будь-якої господарської діяльності [121].

Ключовим операційним інструментом є розробка Індивідуальних Регламентів Охорони (Individualieji apsaugos reglamentai) для об'єктів, внесених до Реєстру культурних цінностей (KVR) [85]. Регламенти встановлюють імперативні вимоги щодо земельних робіт, будівництва, допустимої щільності забудови, інтенсивності транспортних потоків та режиму використання території. Фундаментальною особливістю литовської моделі є презумпція наукової обґрунтованості, згідно з якою захист об'єкта починається з дослідження. Регламенти обов'язково передбачають перелік наукових досліджень, які мають бути виконані, що конституює науково обґрунтований, а не виключно адміністративний, підхід до управління об'єктами. Вимога про обов'язковість верифікації стану та цінності об'єкта, включаючи мистецтвознавчі та історичні експертизи, є необхідною для мінімізації ризиків незворотних втручань та забезпечення високої якості консерваційних робіт. Так, на муніципальному рівні ефективність системи підтверджується розвитком спеціалізованих практичних моделей, що демонструють стійке та децентралізоване управління. Зокрема, задля охорони спадщини модернізму м.Каунаса інтегровано управлінський план у Генеральний план міста та Культурну Стратегію, що передбачає встановлення чітких умов для проведення оцінки впливу на спадщину щодо всіх нових проектів забудови у межах об'єкта та його буферної зони і вимагає постійного контролю за просторовим розвитком міста [58].

Однак варто зазначити та звернути увагу на те, що литовська культурна політика поступово виробила інструменти роботи з багатошаровим минулим і різномірним соціальним складом, пройшовши поетапну зміну рамки сприйняття. В перше десятиліття після відновлення Литвою незалежності пріоритетом стало дистанціювання від радянських інтерпретацій, відмову від позитивних інтерпретацій впливу росії та Радянського Союзу на історичний розвиток і швидке укладання національно орієнтованого наративу, що фіксував огляди трансформацій культурної політики та ідеологічного переосмислення публічного простору [108]. Проте подальша інтеграція

європейських демократичних цінностей та вступ до ЄС змістили акценти з єдиного канону на права людини, інклюзію та міжкультурний діалог, що інституційно закріпилося через державні інструменти підтримки етнічної культури й участі громад. На рівні управління створено окремий напрям “етнічна культура” в компетенціях Міністерства культури та окреслено мандат Етнічної культурної ради щодо підготовки та координації програм розвитку, що переводить принципи різноманіття з декларацій у сталі процедури фінансування, моніторингу й локальної імплементації [95]. Найпомітнішим виміром цієї еволюції є інтеграція складної спадщини литваків (ашкеназьких євреїв) у загальнонаціональний культурний ландшафт: туристичні й освітні маршрути у Вільнюсі (який послідовно репрезентується в міжнародних та міських матеріалах як “Північний Єрусалим”), музеї та меморіальні простори [77] подають історію єврейської громади як невід’ємну частину минулого Великого князівства Литовського. Водночас емпіричні дані [147] про Голокост у Литві (орієнтовно 90% загиблих від довоєнної єврейської спільноти, один із найвищих показників у Європі) ставлять вимогу до публічної політики забезпечити повноту й етичну чутливість інтерпретації минулого. Поява нових інституцій пам’яті, як-от музей “Загублений штетл” у Шедуві [118], що програмно працює з локальними свідченнями та складними питаннями співучасті, демонструє здатність держави та громадянського суспільства рухатися від символічного вшанування до навчально-документальної роботи з травматичною спадщиною.

Втім, на цьому тлі особливо виразною стає напруга між формально досконалими режимами охорони і складністю інтерпретації минулого. У публічному просторі співіснують дієві інструменти підтримки меншин і поодинокі рішення, що породжують конфлікти пам’яті. Довготривала дискусія щодо радянського Палацу спорту, розташованого на території старого єврейського цвинтаря в Шніпішках, і планів перетворення його спочатку на місце пам’яті, а потім на конгрес-центр показова: частина міжнародних і місцевих спільнот розцінює такі проєкти як загрозу для поваги

до місця поховань і як тест на зрілість політики пам'яті [91]. Внаслідок цього радянський Палац спорту в центральній частині міста тривалий час перебуває в стані занедбаності: його демонтаж ускладнений тим, що споруда кваліфікується як єдиний у Литві об'єкт бруталістської архітектурної спадщини та внесений до реєстру культурних цінностей Литви, і в той же час його збереження в наявному вигляді є етично та соціально чутливим, оскільки будівлю зведено на території колишнього єврейського кладовища. Таким чином, з одного боку, держава інвестує у збереження й інклюзію, а з іншого — окремі урбаністичні рішення залишають відкритими питання меж допустимого переосмислення “важких” локацій. Саме тут і постає ключова критична теза: інституційна підтримка різноманіття є необхідною, проте недостатньою без сталої етичної рамки для роботи з конфліктогенними шарами минулого, де пріоритет мають не лише правові й містобудівні аргументи, а й принципи гідності та недоторканності місць пам'яті (тут і далі переклад мій. — Шустенко С.О.) [149]. Тим не менш, попри важкі етичні питання, Литва демонструє досить вдале поєднання інституційної чіткості, участі носіїв культури у прийнятті рішень щодо роботи з культурною спадщиною, прозорості рішень та чутливості до травматичних сюжетів.

2.2. Вплив членства Литви в ЄС на політику та інституційні механізми збереження культурної спадщини.

Вступ Литви до Європейського Союзу 2004 року ознаменував початок якісно нового етапу у формуванні національної політики збереження культурної спадщини, що вимагало докорінного переосмислення усталених практик. Йшлося не лише про технічне наближення законодавчих норм до європейських вимог, а й про глибшу трансформацію інституційних механізмів, що визначають охорону матеріальної та нематеріальної спадщини, про її місце у просторовій, освітній та соціальній політиці. Однак, чи може держава обмежитися веденням реєстрів і процедурою видачі дозволів, коли

суспільство очікує публічної підзвітності, участі громад і вимірюваних результатів? Литовський досвід демонструє складну динаміку між прагненням зберегти автентичність національної ідентичності та необхідністю інтегруватися у спільний європейський культурний простір, де постає питання узгодження локальних наративів із загальноєвропейськими цінностями і неминуче виникає напруження між процесами деколонізації символічного простору та впровадженням універсальних європейських демократичних принципів.

Передумови трансформації культурної політики закладалися ще на етапі підготовки до членства в Європейський Союз, коли розпочалося системне узгодження норм і процедур. Іна Пукеліте наголошує на зростанні ваги європейського рівня культурної політики для забезпечення культурного різноманіття, міжкультурної комунікації та економічного розвитку, що підштовхнуло національні інституції до перегляду інструментів управління спадщиною [108]. Такий контекст змусив литовські інституції відмовитися від уявлення спадщини як виключно “пам’ятника минулому”. Проте трактування культурної спадщини постало в рамках активу, що має приносити інституційний, соціальний і регіональний результат. Натомість, виникає питання наскільки це переосмислення було структурним, а не номінальним. Порівняльне дослідження [103] врядування спадщиною в Естонії, Латвії та Литві фіксує характерний для пострадянського періоду акцент на національному відродженні й деколонізації публічного простору. Так, Литва після відновлення незалежності у 1990 році будувала охорону спадщини як частину національного самоствердження та відмежування від радянського досвіду, однак інтеграція до ЄС примусила розширити цю модель у бік міжвідомчої координації, публічної участі та прозорості рішень.

Правовою основою такої трансформації стала нова редакція Закону “Про охорону нерухомої культурної спадщини”, що набрала чинності 2005 року: вона уточнила компетенції центрального органу та територіальних підрозділів, стандартизувала процедури ідентифікації, реєстрації та

планування охоронних заходів, закріпила нагляд і публічну підзвітність [89]. Інституційно посилилася роль Департаменту культурної спадщини при Міністерстві культури: від суто контрольних повноважень воно перейшло до методичної та координаційної функцій, з'єднуючи політику спадщини з плануванням територій, туризмом і освітою. Однак планування та проєктування політик з захисту культурної спадщини не автоматично породжує керованість у полі. Через кілька років після вступу до ЄС Державна контрольна служба Литви (*Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė*) зафіксувала системні вади. Як зазначає аудит, проведений контрольною службою, ключовою проблемою є не нестача ресурсів, а незбалансованість владної структури: центральні органи декларують політику, але не забезпечують єдиної стратегії, муніципалітети отримують зростаючу відповідальність без достатньої експертизи, а реєстри спадщини не дають точного уявлення про реальний стан об'єктів [135]. Швидке усунення порушень без інвестицій у кадри та методичний супровід у будь-якому випадку будуть нереалістичним.

Окрім введення правових норм Європейського Союзу, значну роль стали відігравати фінансові механізми підтримки охорони спадщини, які після 2004 року набули системного характеру та були інтегровані в багаторівневу архітектуру планування роботи з культурною спадщиною. У програмі ЄС на 2021-2027 роки закладено прогресивну лінію 7.1, яка орієнтує отримувачів фінансування не лише на реставраційні роботи, а на повний цикл управління: від попередніх досліджень, інвентаризації й розроблення планів управління до інтерпретаційних програм, цифрової візуалізації, програм доступності та підвищення спроможності команд проєктів [73]. Так, консервація виводиться із вузького технічного виміру і поєднується з просвітою, залученням громад, культурним туризмом і місцевою економікою, що перетворює охорону спадщини на інструмент розвитку територій. Вимога співфінансування, процедурна складність заявок, багаторівневий моніторинг і контроль якості створюють додатковий бар'єр для малих муніципалітетів і невеликих інституцій, тому поряд із фінансуванням запроваджуються методичні пакети,

наставництво, типові індикатори результативності, тренінги з проєктного менеджменту і звітності. Аудит Державної контрольної служби підтверджує, що без таких компенсаторних інструментів поглиблюється асиметрія спроможностей між громадами, а ефект від інвестицій розпорошується. Натомість цільові консультації, уніфікація вимог і прозорий моніторинг дозволяють зменшити транзакційні витрати та підвищити якість реалізації [136].

Однак, практична реалізація цього підходу виявляє суттєві обмеження. Окрім складних процедур подання заявок, суворого моніторингу виконання, обов'язкового співфінансування та високого рівня компетентності у проєктному менеджменті відповідно до європейських стандартів, як зазначено вище, проблемою постає і банальна різниця між можливостями столичних та віддалених від столиці культурних установ. Великі міста та національні музейні установи володіють необхідним адміністративним потенціалом для системної участі у конкурсних відборах. Натомість культурні установи невеликих муніципалітетів та місцевих ініціатив часто не мають достатніх кадрових та фінансових ресурсів, що створює структурну нерівність у доступі до механізмів охорони спадщини між центральними та периферійними регіонами [139]. Дисбаланс в цьому випадку означає, що інструменти, які декларуються як механізми територіальної згуртованості, фактично сприяють концентрації культурного капіталу в уже потужних центрах, зокрема у Вільнюсі, Каунасі та Клайпеді, тоді як віддалені регіони підтримують обмежений доступ до ресурсів за формальною програмою відкритості. Таким чином, зазначає комісія, європейські фонди забезпечують подвійну функцію, виступаючи водночас каталізатором модернізації та джерелом поглиблення регіональних диспропорцій [139].

Ще одним помітним наслідком інтеграції стало поступове запровадження таких моделей управління культурною спадщиною, у яких рішення ухвалюються за участі місцевих спільнот та громадських організацій. Публічне обговорення й легітимація європейських підходів у цій сфері

узгоджуються з принципами інклюзивності та визнання права спільнот на культурну спадщину як складової демократичної культури. Втім, Литва демонструє позитивний досвід у цій сфері. Показовим маркером є Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства (Фароська конвенція, 2005) [66], яка концептуалізує спадщину через призму прав людини, права громади на участь у прийнятті рішень та колективної відповідальності, виходячи за межі виконання державної монополії на охорону. Литва ратифікувала попередні конвенції, зокрема Валлетську конвенцію про охорону археологічної спадщини 1992 року [67], проте приєднання до європейської Фароської конвенції залишається політично чутливим питанням та досі не діє. Як зазначає Ю. Пошкієнс, Фароська конвенція деконструє традиційну модель державної монополії на визначення та інтерпретацію культурної спадщини, натомість легітимізує право спільноти на участь в процесі визначення об'єктів спадщини, їх інтерпретації та способів використання [105]. Трансформація суб'єкта управління спадщиною від державоцентричної моделі охорони та дефініції до партисипативної моделі колективного рішення провокує опрі з боку безпекових інституцій. У той же час, аргументи представників сектору безпеки стосуються наявних ризиків неконтрольованого перевизначення спадщини у конфліктних зонах пам'яті і цей факт є демонстрацією зіставлення дискурсу участі з логікою безпекової централізації та контролю над інтерпретацією минулого, особливо щодо пам'ятних місць радянського періоду та багатонаціональних культурних пластів.

Якість інституційного нагляду та сприятливість до систематичного моніторингу залишаються проблемними аспектами литовської системи охорони спадщини. Показовою є оцінка Державної контрольної служби Литви від грудня 2024 року щодо управління об'єктами всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Аудит фіксував невиконання низки міжнародних вимог, демонстрував або неповну реалізацію планів управління більшістю об'єктів, а також показав систему оцінки фактичного стану пам'яток [138]. Державна

контрольна служба Литви підкреслює, що недотримання вимог ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини підвищує ризик незбереження видатних цінностей, а відсутність точних даних і систематичного моніторингу стану об'єктів ускладнює забезпечення їх належного управління та захисту. У підсумку аудит свідчить, що навіть після двох десятиліть членства в Європейському Союзі в литовській системі охорони спадщини залишаються відчутні прогалини в інституційному нагляді й обізнаності фактичного стану об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Порівняльний аналіз з іншими балтійськими державами додатково демонструє, що членство в Європейському Союзі не визначає автоматично високих стандартів управління культурною спадщиною. За даними Eurostat, навіть серед країн, що стабільно входять до верхньої четверті ЄС за часткою державних видатків на культуру у структурі бюджету (зокрема Естонія та Литва), спостерігаються істотні розбіжності в інституційному устрої сектору, принципах розподілу ресурсів і практик музейної політики [76]. І знову ж таки, спираючись на досвід країн Балтії, варто зауважити, що інтеграція до Європейського Союзу не гарантує ані якості управління культурною спадщиною, ані її сталого європейського оновлення. Інтеграція до ЄС тільки встановлює нормативну рамку очікування, в межах якої національні інституції мають або розвивають необхідну сприятливість, або ж пояснюють її наявність, про що зазначає В. Василев у статті про розвиток управління культурною спадщиною в країнах Балтії [141].

Узагальнюючи, вплив членства Литви в Європейському Союзі на політику збереження культурної спадщини не може бути зведений до лінійної структури успіху. Європейська інтеграція ініціювала перехід від охорони як практики реєстрації та заборони руйнування до управління спадщиною як стратегічним ресурсом територіального розвитку, освіти, туризму та публічної пам'яті. Водночас залишаються структурні виклики: фрагментація відповідностей між інституціями, нерівність між центром і периферією в доступі до фінансування, стійкий моніторинг принципу фактичного стану

об'єктів, напруга між безпековою логікою контролю над історично чутливими наративами та вимогами участі в громаді й переозначенні спадщини. Саме ці нерозв'язані дискурсивні й управлінські заявки представили сучасну литовську політику спадщини більшою мірою, ніж сам факт членства в Європейському Союзі.

РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ЛИТВІ ТА УКРАЇНІ

3.1. Спільні риси й відмінності у трансформації культурних політик після здобуття Литвою та Україною незалежності

Трансформація політики збереження культурної спадщини в Литві та Україні після здобуття незалежності демонструє два різні сценарії постколоніальної перебудови. Вихідна ситуація була подібною: обидві держави успадкували радянську режимну модель поводження зі спадщиною як з інструментом ідеологічного контролю та вибіркової історичної пам'яті. Проте темп і глибина демонтажу цієї моделі були відмінними. У Литві вже наприкінці 1980-х років, ще до відновлення незалежності 1990 року, почала формуватися громадська інфраструктура захисту культурної спадщини (Литовський культурний фонд, неформальні пам'яткоохоронні ініціативи, мережі інтелектуалів і рух *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis* (Литовський рух за перебудову)), яка ставила питання відновлення історичної пам'яті та повернення заборонених смислів у публічний простір [90]. У свою чергу Україна увійшла у 1990-ті роки з правовою інерцією Української РСР, що зумовило тривалішу та фрагментарну трансформацію нормативно-правових рамок і управлінських практик, а також затримку у запровадженні сучасної законодавчої структури. Про це зазначає у своїй монографії Т. Курило, та звертає увагу, що “ще до прийняття 14 лютого 1992 р. Основ законодавства України про культуру, в нашій державі діяв закон Української РСР “Про охорону і використання пам'яток історії та культури” [14; 29, с. 35].

Ранні інституційні кроки Литви мали демонстративний характер символічного розриву з радянською системою. Тимчасовий закон 1990 року встановив дуальну інституційну архітектуру, що передбачала створення Інспекції охорони культурної спадщини з контрольними функціями та Департаменту управління спадщиною з виконавчими та методологічними повноваженнями, з чітким розведенням компетенцій та відмовою від

радянської моноінституційної моделі[71]. Високий рівень суспільної підтримки незалежності, засвідчений результатами референдуму 1991 року, забезпечив політичний мандат для швидкого перегляду символічного ландшафту та правових підвалин політики культурної спадщини [62]. Україна натомість тривалий час спиралася на Закон УРСР “Про охорону та використання пам'яток історії та культури” 1978 року [14]. І лише Закон України “Про охорону культурної спадщини” 2000 року [38] сформував сучасну нормативну рамку, що означало приблизно десятирічне відставання порівняно з литовським інституційним циклом. Важливо розуміти, що цей часовий розрив не є простим показником повільності реформ. Навпроти, він відображає складне поєднання факторів: спадкоємність політичних еліт, регіональні відмінності у колективній пам'яті та опір інституцій до змін, характерний для перехідного періоду до нової політичної системи.

Відмінність систем державності проявилася на рівні правової легітимації. Литва обрала реставраційну модель державності, проголосивши юридичну неперервність з Литовською Республікою 1918-1940 років, що дозволило інтерпретувати радянський період як незаконну окупацію та виправдовувало прискорене вилучення його символів із публічного простору [114]. Україна, визнавши правонаступність Української РСР [39], увійшла у зону тривалої конкуренції меморіальних наративів, де радянська спадщина не могла бути одномоментно маргіналізована без політичних криз та перегрупування коаліцій. В обох випадках політика культурної спадщини виявилася невіддільною від політики пам'яті, проте різні правові передпосилки встановили різні управлінські траєкторії.

Політика пам'яті визначила критичний тест інституційної спроможності. У Литві демонтаж радянських монументів упродовж 1989-1994 років супроводжувався їхньою музеєфікацією, зокрема через створення Грутського парку скульптур, відкритого 2001 року, що передбачало перенесення “токсичної” матеріальної пам'яті у контрольований інтерпретаційний простір з критичним супроводом, а не її фізичне виключення [63]. Підхід дозволив

одночасно очистити публічний простір та зберегти матеріальні свідчення, не лишаючи дискурсивності. В Україні перше пострадянське десятиліття продемонструвало регіонально неоднорідну динаміку: активність західних регіонів на тлі інертності східних та південних територій. Лише після Революції Гідності 2014 року пакет декомунізаційних законів інституціоналізував безпекову рамку осмислення радянського минулого та ініціював масштабні перейменування та демонтажі [10, с. 264-265]. Критичним є те, що імплементація часто здійснювалася на випередження публічної дискусії як відповідь на зовнішню агресію, а не як результат усталеного суспільного консенсусу, що звужувало простір для інклюзивних локальних інтерпретацій та тривалого посередництва щодо конфліктної спадщини. На відміну від литовської практики ранньої музеєфікації, українська модель значно меншою мірою застосовувала формати контрольованої контекстуалізації, надаючи пріоритет елімінації символів.

Фінансова архітектура репрезентує найпомітніший пункт розходження між двома країнами. Після вступу до Європейського Союзу 2004 року Литва здійснила перехід від ремонтно-облікової логіки до логіки повного циклу управління спадщиною, що передбачає обов'язкові дослідження, інвентаризації, плани управління, програми інтерпретації та забезпечення доступності, цифрову актуалізацію та навчання команд, інакше інституціалізацію спадщини як активу регіональної, туристичної та освітньої політики, зокрема через пріоритет 7.1 у програмі європейських інвестицій 2021–2027 років [73]. Це означає не просте “вливання” коштів у фасадну реставрацію, а структурний зсув до мультисекторного врядування. Водночас критичні обмеження очевидні: вимоги співфінансування, складні конкурсні процедури та жорсткий постаудит створюють бар'єри для невеликих муніципалітетів. За рахунок того, що ресурси концентруються у великих урбаністичних центрах, периферійні території систематично випадають на технічних етапах відбору. Таким чином, європеїзація підвищує стандарти управління спадщиною, проте не гарантує територіальної рівності доступу до

фінансування: без супровідних інструментів нарощування інституційної спроможності вона відтворює внутрішньодержавні асиметрії.

Україна у 1990-х роках пережила глибоку економічну рецесію, що підірвала базу фінансування культурної сфери; політика культурної спадщини тривалий час залишалася заручницею коротких бюджетних циклів, а логіка повного циклу управління формувалася переважно через донорські програми та поодинокі державні інструменти [16]. Хронічними залишилися кадрова та методична недостатність на місцевому рівні, а також фрагментація повноважень між центральними та місцевими органами влади. У Литві європейські фонди інституційно закріпили систему розвитку, хоча й з внутрішніми дисбалансами [72]. У той час, в Україні дефіцит стабільного публічного фінансування та нерівна проєктна спроможність місцевого рівня звужують можливості для системного переходу від аварійної консервації до керованого розвитку спадщини [26; 117].

Законодавчі траєкторії також демонструють дивергенцію. У Литві базові нормативні акти 1994 та 1996 років щодо нерухомої та рухомої культурної спадщини стандартизували критерії визначення цінності, процедури охорони та планування втручань. Так, поступово з'явилися інструменти муніципальної участі та консультативні ради як зародки багаторівневого врядування. У той же час нормативна нестабільність, зокрема численні зміни законодавства, ускладнювала передбачуваність для кінцевих одержувачів та місцевих адміністрацій, створюючи ризики регуляторної втоми². В Україні, попри ухвалення 2000 року базового закону [38], хронічними залишилися фрагментація підзаконних актів, колізії повноважень та нерівномірність правозастосування між центром та територіальними громадами [30]. Обидві системи виявляють типовий для постсоціалістичних режимів дисбаланс, коли нові закони й стратегії ухвалюються досить інтенсивно, проте не

² Варто зауважити, що термін “регуляторна втома” використовується для позначення ситуації, коли суб’єкти регулювання настільки перевантажені частими й численними змінами норм, що втрачають ресурси й мотивацію послідовно їх дотримуватися. В англomовній літературі це явище описують як *regulatory fatigue* та часто застосовують у контексті регулювання сталого розвитку й ESG-вимог, коли зростання обсягу та складності норм призводить до виснаження організацій і зниження якості фактичного дотримання правил.

супроводжуються пропорційним зміцненням інституцій, відповідальних за їх упровадження [112].

На дискурсивному рівні обидві країни пройшли трансформацію від концепції збереження як заборони руйнування до концепції спадщини як ресурсу розвитку. У Литві цей зсув інституціоналізовано через інтеграцію культурної спадщини з урбаністичною та туристичною політикою; символічним якорем став Історичний центр Вільнюса, внесений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, який перетворився на локомотив міської модернізації, водночас породивши класичні ризики комерціалізації та “декоративної автентичності” [131]. В Україні після 2014 року дискурс переведено у безпекову середу: спадщина сприймається як інструмент інформаційної стійкості та національної консолідації. Однак перевага полягає у мобілізаційному ефекті та швидкому вирівнюванні символічного простору, недолік — у потенційному звуженні різноманітності інтерпретацій та відкладенні складних локальних переговорів. Система розвитку захисту культурної спадщини в Литві базується на фінансово-управлінській інфраструктурі Європейського Союзу, тоді як в Україні вона спирається на безпекову логіку та громадянську мобілізацію, що потребує інституційного підкріплення.

3.2. Деколонізація і декомунізація як робота зі складною культурною спадщиною в Україні та Литві

Деколонізація та декомунізація культурної спадщини в Україні та, зокрема, Литві постають як інституційно закріплені практики переформатування режиму публічної пам'яті, спрямовані на радикальну зміну структури символічної легітимності [10, с. 7-22]. Введемо уточнення: у цьому дослідженні, спираючись на дослідження В. Онищенко, декомунізація розуміється як система заходів у знаково-символічному та фізичному просторах, спрямованих на усунення маркерів комуністичного тоталітарного режиму та обмеження публічної присутності його символіки [33]. Натомість,

деколонізація є ширшим процесом критичного перегляду історії, спадщини та культурного впливу імперських центрів у постсоціалістичних суспільствах, спрямований на подолання колоніальних режимів інтерпретації минулого в Україні та, зокрема, Литві [6]. І хоча в рамках одного підрозділу поточного дослідження проблематично глибоко дослідити питання деколонізації та декомунізації, однак для більш чіткого розуміння різниці підходів до роботи зі складною спадщиною та з культурною спадщиною загалом, підняття та окреслення наративу є необхідним для подальшого аналізу підходів до роботи зі спадщиною.

Перш за все, в рамках багатогранності теми цього підрозділу, варто зауважити, що мова йдеться не про вилучення окремих пам'ятників чи перейменування топонімів як жест розриву з радянським минулим, а, насамперед, про формування нового нормативного порядку. В його межах держава перебирає на себе право остаточного посередника щодо того, які матеріальні об'єкти, наративи та фігури минулого можуть претендувати на статус культурної спадщини, що підлягає охороні, збереженню й передачі наступним поколінням, а які класифікуються як інструменти колоніального примусу та підлягають вилученню з простору суспільної норми [84]. Водночас така централізація тлумачної монополії щодо історичного минулого не є політично нейтральним феноменом і, як правило, загрожує довготривалою стабільністю меморіального ландшафту. Так, М. Рябчук зазначає, що інсталяція однорідної версії минулого через адміністративно-правовий примус ризикує не тільки усувати імперські наративні пласти, а й витіснити складні, різноманітні та попередні історичні досвіди, що крім того визначають соціальну тканину суспільства [45].

У цій структурі декомунізація та деколонізація функціонують не лише як інструменти культурної політики, а як елементи безпекової політики держави, спрямовані на встановлення контрольованого режиму публічної пам'яті та закріплення монопольного права суверенного суб'єкта на допустимі інтерпретації минулого. На думку О. Гриценка, подібні практики пов'язані з

прагненням утвердити “ексклюзивний національний історичний наратив” у монопольній позиції в культурній комунікації [10, с. 160-162]. Переклад історичної пам’яті у безпековий вимір має прямий нормативний наслідок: множинність інтерпретацій минулого перестає розглядатися як внутрішня ознака демократичного процесу і починає розглядатися як фактор ризику. За такої логіки локальні або соціально вкорінені моделі пам’яті, які репрезентують радянський період не виключно як досвід колоніального домінування, а також як фазу соціальної мобільності, інфраструктурної модернізації чи стабільності, можуть бути перекласифіковані не як альтернативний історичний наратив, а як прояв нелояльності до чинного державного проєкту. Інакше кажучи, відбувається інституціоналізація ієрархії легітимних і нелегітимних форм пам’ятання, в якій держава фіксує межу між тим, що може бути публічно відтворене як частина національної тяглості, і тим, що маркується як рецидив імперської присутності та відповідно підлягає видаленню з відкритого простору, про що і зазначає в своїй монографії О.Гриценко [10, с. 210-221]. Отже така модель передбачає перехід від декларованого “очищення простору від тоталітарної символіки” до системного нормування змісту історичного висловлювання, включно з тим, які досвіди минулого можуть бути озвучені без санкцій. При цьому сам механізм нормування не є ані політично нейтральним, ані за визначенням демократичним, оскільки він передбачає одержавлення інтерпретації минулого та обмеження можливостей для конкурентних версій історичної пам’яті.

Таким чином, декомунізація та деколонізація не можуть бути описані виключно через факт вилучення радянських маркерів з простору. Аналітично релевантним є спосіб, у який держава визначає статус вилученого: чи воно репресується як нелегітимна залишковість, чи переформатовується у доказ колоніального насильства з контрольованою інтерпретацією [10, с. 47-52]. Саме на цьому рівні можлива коректна компаративна постановка литовського та українського випадків. У Литві після відновлення незалежності був

кодифікований режим пам'яті, що трактував радянський період як зовнішню окупацію і тим самим позбавляв його будь-якої претензії на історичну спадковість; матеріальні носії радянської присутності були просторово вилучені з міського центру і переведені до спеціалізованих зон контрольованого тлумачення [78]. В Україні подібна нормативна операція стала можливою лише після 2014 року і була інституціоналізована не як реставративна політика тяглості державності, а як інструмент політичної безпеки в умовах війни, через правове закріплення декомунізаційних процедур як обов'язкових до виконання та їхню риторику як механізму протидії зовнішньому впливу [54].

Литовський контекст може розглядатися як показовий варіант ранньої централізованої деколонізації пам'яті, побудованої на адміністративному винесенні радянського минулого до категорії доказів окупації, тоді як українська конфігурація є пізньою і реактивною, тобто такою, що виникла як відповідь на актуалізовану загрозу і була оформлена у вигляді нормативного режиму безпекової лояльності. Зокрема, у період 1989-1994 років радянська присутність у публічній топографії Литви була класифікована не як суперечлива частина локального минулого, а як зовнішній окупаційний нашарок, що не підлягає співжиттю з відновленою державністю. Демонтаж пам'ятників Леніну, радянським воєначальникам і композицій, які візуалізували сюжет "визволення" Червоною армією, відбувався не як публічна дискусія щодо багатозначності радянської спадщини, а як процедура самоочищення простору суверенної політичної спільноти [61]. Радянський матеріальний шар не пропонували до перегляду, не пробували зчитувати полівокально. Однак його було одразу винесено в категорію нелегітимного та ідеологічно ворожого. Така правова і риторична фіксація радянського як "окупаційного" стала частиною ширшої стратегії відновлення символічної неперервності зі станом міжвоєнної Литовської Республіки, яка в офіційній інтерпретації визначається як правовий і політичний попередник сучасної держави, тоді як радянський період позбавляється права на спадкоємність.

Однак, окреслений механізм вилучення радянської символіки з публічного простору Литви не зводився до фізичного знищення відповідних об'єктів. Процес декомунізації міського простору — про більш складну адміністративно-нормативну операцію. Після відновлення незалежності значну частину радянських монументів, включно з пам'ятниками Леніну, ідеологічно маркованими композиціями соціалістичного реалізму, тощо, було демонтовано з центральних площ і ключових урбаністичних вузлів, де вони раніше виконували функцію символічної присутності СРСР як нібито історично легітимного суб'єкта [98]. Ці об'єкти не зберегли статусу «місцевої історії», не були представлені як елемент багатосарової, конфліктної, але все ж спільної пам'яті. Вони були перекласифіковані як маркери окупаційного режиму, тобто як свідчення насильницького політичного домінування, позбавлені права на подальший публічний нормативний статус.

Вилучення радянських символічних об'єктів із публічного простору Литви не обмежується демонтажем як таким. Воно було вбудоване в інституційно контрольований режим вторинного розміщення й тлумачення. Зокрема, у 1998 році Міністерство культури Литви оголосило конкурс на створення “експозиції скульптур демонтованих пам'ятників радянського періоду”, про що зазначається на головній сторінці Grūto parkas (Парк Грутас, переклад мій. — Шустенко С.О.) [79].

Як зазначається у тематичному дослідженні від Contested Histories, Grūto parkas (Парк Грутас, переклад мій. — Шустенко С.О.) поблизу Друскінінкая, був сформований як окрема, просторово виокремлена й семантично регламентована зона для зосередження демонтованих радянських символів [63; 79]. В приватний парк системно переміщувалися пам'ятники радянських комуністичних діячів політики та культури, а також інші зразки радянської монументальної пропаганди, що до 1990 року займали центральні позиції у міських просторах і символізували присутність радянської влади. У межах такої зони об'єкти не зберігали статусу локально відповідних носіїв пам'яті, а були змісто оновлені, як матеріальні свідчення діяльності окупаційного

режиму СРСР. Так, Р. Гоштауте у своєму дослідженні показує, що радянські монументи дедалі менше функціонують як засоби офіційної комеморації, проте дедалі більше – як дисонантна спадщина, яка нагадує про радянське панування, окупацію та пов'язані з ними практики ідеологічного контролю в міському просторі [78].

Втім, запроваджена в Литві модель вилучення радянських матеріальних маркерів із публічного простору та їх подальшого переведення до контрольованих зон інтерпретації (зокрема *Grūto parkas*) не може бути описана як конвенційно правильна практика роботи зі спадщиною ні з позиції охорони культурної спадщини, ні з позиції сучасних студій пам'яті й критичної історіографії. Її процедурна логіка не полягає у виробленні публічного підтвердження знання про минуле, а у закріпленні наперед визначеного нормативного тлумачення, в якому, знову-таки, радянські об'єкти позбавляються статусу історично легітимних свідчень локального досвіду й переводяться в статус доказів злочину окупаційної влади. Ці об'єкти не розглядаються як складні носії пам'яті, які потребують контекстуалізації, перевизначення та тлумачення їхньої багатозначності. Вони розглядаються як речові докази політичної провини. Подібний підхід до поводження зі спадщиною не є конвенційно правильним та суперечить усталеним підходам до “дисонантної” спадщини, у межах яких конфліктні пам'ятки радше підлягають збереженню, контекстуалізації та критичного опрацювання в полі публічної пам'яті, а не стирання чи просторової маргіналізації складних об'єктів [123]. Литовський випадок засвідчує тенденцію до нормативного врегулювання радянських монументів і переведення їх у більш контрольований режим поводження з минулим, у якому межі прийнятних інтерпретацій помітно звужуються. Тенденція стає предметом критики з боку дослідників, зокрема Р. Чепайтене, яка зазначає, що “небезпечними є не самі об'єкти, а наші стосунки з ними” (переклад мій. — Шустенко С.О.) [149]. Такий підхід має очевидну політико-символічну ефективність (він чітко артикулює радянське як чужорідне, окупаційне, антинаціональне), однак з

точки зору конвенційних стандартів культурної політики пам'яті він є проблематичним щонайменше у трьох аспектах.

По-перше, він системно витісняє можливість багатозначного прочитання радянської спадщини як елементу соціальної історії пізньорадянського періоду. Пам'ятники, топографічні назви, візуальні коди радянської присутності не допускаються до статусу об'єктів, навколо яких ведеться публічна реконцептуалізація повсякденного досвіду, примусу, адаптаційних стратегій. Натомість, вони відразу класифікуються як об'єкти, щодо яких не може існувати легітимної пам'яттєвої прихильності. Тим самим їхня потенційна багатозначність насильно зменшується. Це суперечить базовій припущення критичної спадкознавчої практики, згідно з якою об'єкт проблемної спадщини має бути інтерпретований, а не просто делегітимований.

По-друге, такий режим забезпечує нормативну монополізацію права говорити від імені минулого. Держава уводить радянські об'єкти в окремі інтерпретаційні контейнери (накшталт *Grūto parkas*), де акцентується травма і окупаційне насильство, і таким чином закріплює інституційно дозволений спосіб бачення минулого. Однак, спосіб не підлягає відкритому перегляду чи співучасті спільноти, а отже не відповідає процедурі звичайного публічного залучення до переосмислення спадщини, яка вважається нормативно бажаною у сучасній європейській політиці пам'яті і суперечить демократичному підходу ЄС до культурної спадщини. Фактично робиться не інклюзивне переосмислення важкої спадщини, а централізований осуд спадщини як такої [98].

По-третє, централізація вилучення як інструмента пам'яттєвої політики створює поле для вторинного застосування цієї ж логіки вже не тільки щодо радянських маркерів, але й щодо внутрішньо дискусійних фігур литовського канону. Показовим став кейс пам'ятника Пятрасу Цвірці у Вільнюсі. Первісно обґрунтоване як необхідна “деколонізація простору” та усунення риторично нав'язаної радянської героїзації письменника-комуніста, рішення про демонтаж і юридичне вилучення Цвірки з реєстру охоронюваних культурних

цінностей фактично означало перенесення інструменту “радянський = підлягає прибиранню” на постать, чия роль є неоднозначною не тільки в сенсі колаборації з радянським режимом, а й у сенсі її культурної присутності у литовському літературному каноні [82]. Частина інтелектуальної спільноти в Литві прямо вказувала на те, що ця логіка вже не про радянську окупацію як зовнішній примус, а про те, хто сьогодні має право визначати, що є “прийнятною пам’яттю” для публічного простору Вільнюса і які елементи спадщини можуть бути оголошені токсичними з політичних міркувань. У публічних заявах було артикульовано й більш жорстку критику: вилучення Цвірки як “очищення міста” порівнювалося з механізмами політично мотивованого переписування канону, а не з академічно вивіреном переглядом історичної ролі автора [146].

Втім, крім винесення радянських символів поза межі міського простору та дискусії навколо діячів культури, що працювали під час комуністичної влади, варто додати ще один кейс. Режим інституційної репрезентації радянського минулого в сучасній Литві демонстративно матеріалізований у Музеї окупацій і боротьби за свободу у Вільнюсі (колишній Музей жертв геноциду), розміщеному у будівлі колишнього штабу НКВД–КДБ і внутрішньої в’язниці, де відбувалися допити, тортури та позасудові страти політичних в’язнів у 1944 - початку 1960-х років. У базовій експозиційній логіці цей музей конструє радянський період як безперервний стан зовнішньої окупації Литви від 1940 до 1991 року, у якому радянська влада мислиться виключно як репресивний інструмент, а збройне й цивільне підпілля — як єдино легітимний носій політичної суб’єктності нації [97]. Такий наратив подає литовську історію як лінійну боротьбу за свободу, де радянська держава постає не як невід’ємна та незмінна частина історії Литви, а як апарат насильницького поневолення, що здійснював депортації, катування, страту партизанського опору, і тим самим претендує на право формувати єдину прийнятну рамку моральної оцінки радянського минулого. Водночас саме ця модель викликала послідовну критику як у литовському, так і в міжнародному академічному середовищі.

Музей упродовж десятиліть майже повністю ігнорував питання Голокосту, тобто системного масового вбивства литовських євреїв, часто за участі локальних колаборантів, і натомість застосовував поняття “геноцид” насамперед до радянського насильства щодо литовського населення [111]. Дослідники та правозахисні ініціативи називали таку інтерпретацію “версією заперечення Голокосту двадцять першого століття”, оскільки страждання власне єврейського населення Литви (знищено до 90% довоєнної чисельності [134]) було маргіналізовано як епізод, тоді як воєнні формування, які брали участь у переслідуванні євреїв, публічно інсценувалися як мученики “боротьби за свободу проти радянської окупації”[99]. Після цієї хвилі критики музей у 2018 році був перейменований на “Музей окупацій і боротьби за свободу” (замість “Музей жертв геноциду”), однак сама логіка єдиного наративу (литовське суспільство як жертва окупацій і колектив суб’єктів спротиву, СРСР як абсолютний агресор, радянська доба як не-минуле, а травма) і досі збережена [150]. Отже, одна не інклюзивна музейна практика роботи зі складною спадщиною, а інституційне закріплення нормативного сценарію минулого, у якому певні історичні сюжети, зокрема збройний антирадянський спротив, максимально посилюються, тоді як інші, такі як частини литовського суспільства у Голокості, системно витісняються з офіційно санкціонованої пам’яті.

Випадок все ж демонструє структурну напругу литовської політики пам’яті. Адже, з одного боку, функціонує наступна стратегія, ініційована на початку 1990-х років, яка концептуалізує радянський період як окупацію, усуває його матеріальні маркери з публічного простору, переводить їх у режим контрольованої експозиції, зокрема через скульптури Парку Грутас та тематизовані музеї репресій, тим самим декларуючи безперервність відновленої влади Литовської Республіки міжвоєнного зразка. Водночас цей механізм створює період, коли визначати допустимий зміст публічної пам’яті можуть майже виключно інституційно визнані актори й норми законодавства, а їхні інтерпретації подаються як єдино морально прийнятні. Насамперед

йдеться не лише про антиімперське витіснення радянського як ворожого, а й про регулювання того, що загалом має право на видимість в урбаністичному просторі, кого дозволено меморіалізувати та у яких семантичних рамках[122]. Подібний випадок стався і навколо пам'ятника Пятрасу Цвіркасу, про ситуацію з яким вже зазначалось. Інтелектуальні спільноти вказували, що інструмент очищення міста від радянського використання вже не використовується проти радянської пропаганди як такий, а як технологія визначення того, яка пам'ять у принципі допускається до публічної легітимності у Вільнюсі. Проте, на цьому і засновується литовська модель: деколонізація, концептуалізована як вивільнення простору, трансформується в дисциплінарний механізм селективного доступу до простору. Проект, який риторично позиціонує себе як звільнення від окупації, ризикує замінити критичний аналіз минулого нормативним редагуванням минулого.

Втім, українська траєкторія декомунізації та деколонізації колективної пам'яті характеризувалася специфічними темпоральними параметрами та відмінним контекстом безпекових викликів. На відміну від Литви, яка інституалізувала рестриктивний антирадянський дискурс безпосередньо після відновлення державної незалежності, Україна впродовж перших двох десятиліть постнезалежного періоду (після 1991 р.) демонструвала стан меморіальної поліфонії. Спираючись на дослідження О. Гриценка, є доцільним зазначити, що у цьому стані радянські елементи топонімічного ландшафту, монументальної пропаганди та комеморативних практик співіснували з національно-визвольними наративами без остаточної законної ієрархізації [10, с. 47-52].

Радянська спадщина в українському суспільстві до 2014 року функціонувала не виключно як травматичний досвід, а й як символічний ресурс для формування соціальної ідентичності окремих демографічних груп, зокрема мешканців індустріальних регіонів. Ця спадщина асоціювалася з досвідом промислової модернізації, системи соціальних гарантій та вертикальної мобільності, а не лише з репресивними та окупаційними

практиками. Натомість, багатовимірність меморіального сприйняття робила політику радикального символічного розриву політично ризикованою, що пояснює її тривале відкладення. Після подій Революції Гідності 2013-2014 років та початку російської збройної агресії радянський (а фактично російсько-імперський) символічний код почав безпосередньо осмислюватися як загроза національній безпеці. Зміна трактування минулого стимулювала інституційне закріплення декомунізації як пріоритету державної меморіальної політики. У квітні 2015 року Верховна Рада ухвалила законодавчий пакет, який одночасно криміналізував пропаганду тоталітарних комуністичного та нацистського режимів, встановив обов'язок демонтажу відповідної символіки, забезпечив доступність архівів радянських спецслужб та надав офіційний статус “борців за незалежність України” низці націоналістичних формацій, включаючи структури Організації українських націоналістів (далі — ОУН) та Української повстанської армії (далі — УПА)[148]. Внаслідок цих законодавчих ініціатив меморіальна політика була переведена в площину безпекової лояльності: радянське набуло статусу інституційно визначеного ворожого символічного коду, несумісного з концепцією політичного суверенітету. Право на публічну репрезентацію в міському просторі отримали наративи, які формулюють українську державність як тривалий історичний опір російсько-радянській експансії. Практичний масштаб цієї трансформації є показовим. За офіційними підсумками Українського інституту національної пам'яті станом на кінець 2016 року було перейменовано 51493 об'єкти топоніміки, у тому числі вулиці та площі, 987 населених пунктів, 25 адміністративних районів, демонтовано 1320 пам'ятників Леніну та понад тисячу радянських пам'ятників іншого типу, що загалом стало приблизно вилучено. Близько 2,5 тисяч радянських меморіальних знаків з публічного простору [54]. Це означає де-факто правову заборону присутності радянської символіки як легітимного компонента урбаністичного ландшафту та докорінне переформатування символічно-просторового образу держави. Процес репрезентувалася державними акторами як відновлення історичної справедливості, європейський

цивілізаційний вибір та складова забезпечення інформаційної безпеки в контексті російсько-української війни. Так, після 2014 року меморіальний простір України трансформувався у сферу національної безпеки, а декомунізація набула статусу нормативної умови політичної лояльності.

Зокрема, одним з найвідоміших з випадків є перейменування Московського проспекту в Києві на проспект Степана Бандери, ухвалене Київською міською радою 7 липня 2016 року, становить індикативний приклад трансформації топонімічної політики України після 2014 року[86]. Це рішення було здійснено в межах імплементації декомунізаційного законодавства і офіційно інтерпретоване як вилучення з публічного простору маркерів радянсько-імперської спадщини, що в умовах збройної агресії російської федерації було поставлено в безпосередній зв'язок з питаннями державної безпеки та інформаційного суверенітету [86].

На рівні меморіальної політики це означає не лише відмову від радянських і імперських семантичних маркерів, але й визнання політичного націоналізму періоду Другої світової війни як складника історичної тяглості. У цій перспективі публічне закріплення імені Степана Бандери в київській топоніміці набуває функції легітимації відповідного історичного суб'єкта як носія традиції боротьби за незалежність України, безпосередньо включеного до сучасного державного наративу [1]. Момент канонізації став головним джерелом конфлікту. Адже правозахисні середовища та частина академічних коментаторів підкреслювали, що публічна інсталяція Степана Бандери у статусі топонімічної назви магістралі загального користування нормалізує не лише образ антирадянського та антиросійського опору, а й історичну традицію ОУН та УПА, без супровідного публічного визнання участі пов'язаних із цими структурами акторів у насильстві проти польського цивільного населення Волині 1943 року та у ранніх епізодах антисемейських погромів і деприваційних практик щодо єврейського населення в період Другої світової війни [68]. Така конструкція пам'яті зафіксує певний тип політичної суб'єктності ("борці за незалежність") як безумовно гідний вшанування і

водночас мінімізує чи, скоріше, структурно маргіналізує насильницькі аспекти цієї діяльності, переводячи їх у статус несуттєвого або вторинного епізоду. Це викликало реакцію зовнішніх інституцій пам'яті. Всесвітній єврейський конгрес публічно заявив, що офіційне вшанування Степана Бандери в ролі видимого маркера простору столиці України не узгоджується з ustalеними у Європейському Союзі нормами комеморації Голокосту, оскільки пропонує до героїзації політичного діяча, окресленого організацією як “ультранаціоналіста, причетного до вбивств євреїв і поляків під час Другої світової війни” [145].

Подальший розвиток цього кейсу вивів питання зі сфери символічних жестів у сферу правового арбітражу пам'яті. У 2021 році Окружний адміністративний суд міста Києва ухвалив рішення про скасування перейменування. Так, суд не оцінював історичну легітимність Степана Бандери, але поставив під сумнів юридичну коректність способу, в який його було інстальовано в міський простір[115]. Подальші апеляційні дії міської влади продемонстрували, що топонімічна політика в межах декомунізації стала простором конкуренції між різними претендентами на право встановлювати нормативно обов'язковий канон пам'яті. У цьому сенсі випадок проспекту Бандери засвідчує, що декомунізація в українському контексті функціонує не лише як механізм вилучення радянсько-імперського символічного шару, а як система нормативного канонотворення. Отже декомунізація стає не лише постколоніальним інструментом розриву з попередньою імперською владою, але й дисциплінарною технологією сучасної держави, яка визначає параметри допустимої історичної лояльності.

Проте такий різкий перехід не розв'язує критичних проблем. Як зазначає С. Пахоменко у порівняльному аналізі латвійської та української політики пам'яті, елементи балтійської моделі (масове перейменування, централізована заборона радянської символіки та правове визнання антирадянського підпілля як частини національного канону) в українському випадку запроваджуються в контексті російської гібридної агресії, коли історична пам'ять розглядається

передусім як сфера безпеки. У такому правовому режимі, зауважує дослідник, колективна пам'ять перетворюється на об'єкт захисту й ресурс для ідентифікації загроз, що фактично закріплює певну національно-центровану інтерпретацію минулого як умову національної безпеки й виводить її за межі легітимної публічної дискусії [100].

Ризик цієї моделі очевидний: будь-яка спроба проблематизувати легітимність або однозначної криміналізації радянського минулого як виключно окупаційного, може бути маркована не як наукова дискусія про складну історію та культурну спадщину, а як несумісна з безпековими інтересами держави. Спираючись на дослідження О. Гриценка, масове вилучення радянських маркерів із топоніміки та монументального ландшафту здійснювалося в рамках адміністративної операції з обмеженим простором для рефлексивного публічного опрацювання питань щодо конфліктного характеру цих маркерів та їх функціонування у повсякденному житті локальних спільнот [10, с. 201-203]. У такий спосіб в українському контексті щодо роботи з радянським минулим проявляється та сама небезпека, яку вже проявила Литва, однак у дещо інші конфігурації: пам'ять трансформується в інструмент не стільки історичної реконструкції, скільки політичної мобілізації та легітимації [70].

3.3. Литовський досвід як модель для України. Культурна спадщина у перспективі післявоєнної відбудови.

Питання застосування литовського досвіду збереження культурної спадщини до українського контексту післявоєнної відбудови актуалізується не тільки через спільність пострадянського минулого, а й через фундаментальні структурні виклики, з якими зіткнулася Литва після відновлення незалежності 1990 року [102]. Литовська модель реконструкції культурної інфраструктури, що сформувалася впродовж 1990-х років на тлі економічної кризи та необхідності швидкої інституційної трансформації, демонструє як потенціал

для адаптації, так і принцип обмеження, що вимагають критичного аналізу перед екстраполяцією на український випадок.

Післявоєнна відбудова культурної спадщини в Литві розпочалася в умовах, які певною мірою резонують з українськими викликами: економічна нестабільність, демонстрація сталих механізмів фінансування, необхідність одночасного вирішення питань предметної реставрації та символічного перевизначення простору [59]. Литовське керівництво обрало стратегію пріоритетності відновлення національних символічних об'єктів, зокрема Тракайського замку та Нижнього палацу у Вільнюсі, що мало на меті відновлення національної культурної ідентичності після 50 років радянської окупації [110]. Подібна стратегія селективної реставрації дозволила сконцентрувати обмежені ресурси на об'єктах з найвищою символічною цінністю, створюючи візуальні маркери відновленої державності та забезпечуючи матеріальну основу для проголошення незалежності 11 березня 1990 року [104].

Фінансові механізми литовської моделі післявоєнного відновлення еволюціонували від використання державного фінансування в 1990-х роках до диверсифікованої системи після вступу до Європейського Союзу 2004 року. Програма європейських інвестицій 2021-2027 років передбачає захід 7.1 щодо актуалізації культурної спадщини, яка фінансує дослідження, реставрацію та популяризацію об'єктів національного та регіонального значення [73]. Водночас критичним елементом литовського успіху стала здатність генерувати конкурентоспроможні проєктні пропозиції та забезпечити необхідне європейське співфінансування, що вимагало розвитку інституційної ефективності у сфері проєктного менеджменту цього рівня. Для України, яка перебуває на етапі кандидатства до Європейського Союзу, це означає необхідність негайного інвестування у розбудову адміністративної сприятливості для майбутнього освоєння структурних фондів.

Принцип Build Back Better, артикульований у Варшавській рекомендації ЮНЕСКО про відновлення та реконструкцію культурної спадщини 2018 року,

передбачає, що відбудова має не просто відтворювати попередній стан, а створювати умови для сталого розвитку, соціальної інклюзії та підвищення стійкості до майбутніх загроз [130]. Литовський досвід реконструкції історичних центрів, зокрема внесення Історичного центру Вільнюса до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 1994 року, демонструє інтеграцію охорони спадщини у ширші стратегії урбаністичного розвитку та туристичної привабливості [131]. Одночасна оцінка Державної контрольної служби Литви від грудня 2024 року виявила системні проблеми в управлінських об'єктах всесвітньої спадщини, зокрема врахувала реалізовані плани управління та систематичного моніторингу стану пам'яток [137]. Це досвід, що навіть після трьох десятиліть незалежності та двадцяти років членства в Європейському Союзі актуальні проблеми базового управління спадщиною.

Для України, де станом на кінець 2023 року ООН зафіксовано пошкодження 4779 об'єктів культурної та туристичної спадщини з оціненими збитками близько 3,5 мільярда доларів, литовський досвід пропонує кілька критичних уроків [133]. По-перше, необхідно визначити стратегічну пріоритетність об'єктів для відновлення на основі їхньої символічної цінності, туристичного потенціалу та сприятливості стати каталізаторами локального економічного розвитку. По-друге, важливо паралельно розбудовувати інституційну спроможність до майбутнього освоєння європейських фондів, оскільки період між поданням заявки на членство та фактичним доступом до структурних фондів може тривати роками. По-третє, критичною є роль документування втрат та збереження цифрових копій культурної спадщини для майбутньої реставрації та можливих позовів про відшкодування збитків [81].

Меморіалізація травматичного досвіду війни становить окремий виклик післявоєнної відбудови. Литовський досвід створення Музею окупацій та боротьби за свободу, реконструкції партизанських бункерів та відвідування пам'яті жертв радянських репресій демонструє можливість трансформації травматичної пам'яті в освітній ресурс та туристичну атракцію [101].

Водночас литовська модель показує ви ризики значної політизації меморіальних практик, коли інституційне закріплення нормативного сценарію минулого витісняє альтернативні наративи та обмежує простір для критичної рефлексії. Для України це означає необхідність розробки етичних протоколів меморіалізації, які б унікально використовували травми та забезпечували партисипативні підходи до створення меморіалів за участю постраждалих громад [75].

Масштабні відмінності між Литвою та Україною становлять фундаментальні обмеження на пряму репліку литовської моделі. Литва з 2,8 мільйонами населення та компактною територією може забезпечити рівень централізованого контролю та координації, недосяжний для України з її 40-мільйонним населенням, регіональним різноманіттям та значно більшим обсягом культурної спадщини. Водночас українські виклики післявоєнної відбудови є безпрецедентними за масштабними руйнуваннями та потребують інноваційних рішень, що виходять за межі класичних моделей постконфліктної реконструкції. Національний план відновлення України передбачає виділення майже 9 мільярдів доларів на культурний сектор протягом наступного десятиліття, що вимагає розробки нових механізмів координації між державним, приватним та міжнародним секторами [125].

Литовський досвід пропонує Україні не готову модель для імплементації, а радше інструменти та стратегії, що вимагають критичної адаптації до конкретного українського контексту. Успішна післявоєнна відбудова культурної спадщини в Україні потребує поєднання елементів литовської моделі швидкої інституційної трансформації з інноваційними підходами до залучення приватного сектору, міжнародних партнерів та місцевих громад у процесі прийняття рішень щодо пріоритетів відновлення та меморіалізації.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проведене дослідження варто ствердити, що культурна спадщина та культура загалом є важливим чинником розвитку, насамперед, виступаючи як один з ключових вимірів політичних, соціальних та безпекових трансформацій. Культурна спадщина в українському та литовському контекстах постає як багатовимірний феномен, який поєднує матеріальні, нематеріальні, символічні та інституційні складові. Перехід від вузького, переважно об'єктно-охоронного розуміння спадщини до процесуального підходу засвідчує зміну фокусу. Так, культурна спадщина розглядається як результат постійного відбору, інтерпретації та перевизначення минулого в умовах політичних, соціальних та безпекових викликів.

Теоретичний аналіз засвідчив, що типологія та класифікація культурної спадщини мають не лише описовий, а й виразний нормативний характер. Віднесення об'єктів, місць чи практик до певних категорій визначає не просто спосіб їх фіксації в реєстрах, а рівень правового захисту, пріоритетність бюджетного та грантового фінансування, режим доступу, а також видимість у публічному просторі (у тому числі в освітніх програмах, туристичних маршрутах, медійному висвітленні). Таким чином, типологізація перетворюється на інструмент формування ієрархій пам'яті: одні елементи минулого стають репрезентативними для спільноти й закріплюються як канонічна спадщина, тоді як інші опиняються на периферії або взагалі виключаються з легітимного поля пам'яті. У цьому контексті стає очевидним, що рішення у сфері класифікації спадщини, які часто подаються як суто технічні або експертні, фактично виконують роль політичних виборів: через них фіксується, яке минуле вважається бажаним, прийнятним і гідним відтворення у колективному уявленні про майбутнє, а яке — ховається в архіви або витісняється з громадського простору.

Проаналізований український контекст демонструє поєднання реформаторських намірів та радянської інституційної інерції, що все ж викорінюється завдяки євроінтеграції. Так, простежується поступова

європеїзація підходів, розширення розуміння культурної спадщини, посилення ролі локальних ініціатив і цифрової фіксації. Проте зберігаються розриви між законодавчими деклараціями та практичною реалізацією, між проголошеною суб'єктністю громад і обмеженими механізмами їх участі, між потребою довгострокового планування та перевагою реактивних рішень. Війна загострила суперечності, адже культурна спадщина одночасно стала ціллю агресії та ресурсом мобілізації, опору й міжнародної солідарності.

Литовський досвід, проаналізований у дослідженні, засвідчує відмінну від української траєкторію виходу з радянського минулого та формування політики у сфері культурної спадщини. Після відновлення незалежності Литва відносно швидко інституціоналізувала інтегрований підхід, у межах якого охорона спадщини поєднана з інструментами просторового планування, регіонального розвитку та використанням європейських механізмів підтримки. Членство в ЄС додатково зміцнило цю модель, сприяючи гармонізації стандартів і посиленню інституційної спроможності відповідальних органів. Водночас, незважаючи на підтримку Європейського Союзу та імплементацію законодавства, зберігаються внутрішні напруження. Зокрема, найбільш видимі це є між економічними інтересами та вимогами охорони, між централізованими управлінськими рішеннями й потребами локальних спільнот. Демократичний підхід до роботи зі складною спадщиною в литовському контексті дещо ускладнює системну роботу з травматичними шарами минулого.

Порівняльний аналіз України та Литви дозволив виявити не лише подібності, зумовлені спільним радянським минулим, а й принципові відмінності у темпах, глибині та спрямованості трансформацій. Литва раніше й послідовніше закріпила політику декомунізації та деколонізації, тоді як в Україні відповідні процеси тривалий час мали фрагментарний характер. Політика пам'яті не є автоматичним результатом історичних травм, але вона формується як поле боротьби інтересів, інтерпретацій та рішень. У межах цих

факторів культурна спадщина може бути як ресурсом критичного осмислення минулого, так і інструментом його спрощення.

Зіставлення литовського досвіду з українськими реаліями дало змогу окреслити потенціал і межі його використання як орієнтира для післявоєнної відбудови. До продуктивних для українського контексту принципів належать інтеграція охорони спадщини в системи просторового й стратегічного планування, чіткий розподіл компетенцій між рівнями влади, прозорість процедур, розвиток механізмів участі громад і системний моніторинг стану об'єктів та практик. Водночас масштаб руйнувань, специфіка воєнного досвіду, відмінності в ресурсній базі та адміністративній структурі не дозволяють розглядати литовську модель як зразок для механічного копіювання. В першу чергу через те, що обсяги культурної спадщини України та Литви значною мірою відрізняються, тож робота зі спадщиною в Україні потребує значно більше кадрових та фінансових ресурсів. Більш того, ескалація вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року, змінила фокус в роботі з культурною спадщиною. Нагальними стали питання не стільки збільшення фондів, як приклад, скільки питання про екстрене вивезення та збереження тої культурної спадщини, яку є можливість врятувати. Проте литовський досвід дозволяє по-іншому подивитися на роботу зі складною спадщиною та порівняти підходи до декомунізації, а також адаптувати окремі елементи до українських умов, з урахуванням вже наявних в Україні практик та ініціатив.

У підсумку проведеного дослідження, в умовах сучасних викликів культурна спадщина вже не може розглядатися як периферійний сегмент культурної політики. Культурна спадщина виступає одним із ключових ресурсів державної стійкості, формування національної свідомості та національного коду та стратегічного проєктування майбутнього. Від того, наскільки Україні вдасться поєднати критичне переосмислення складного спадку минулого, інституційно послідовну й прозору політику збереження та реальну, а не номінальну, участь громад у прийнятті рішень, фактично

залежатиме, чи стане культурна спадщина потужним чинником післявоєнної відбудови й довготривалого розвитку, чи залишиться лише вразливим нагадуванням про масштаб історичних втрат. Проте ставлення українського суспільства до власної культурної спадщини поступово змінюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ
2. Андрійчук М. Т. Дискурс пам'ятей в назвах київських вулиць та площ (2014–2020 роки) // Обрії друкарства. – 2021. – № 1–2 (9–10). с.193–216. URL: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1\(9\).240622](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2021.1(9).240622)
3. Бондаренко Г., Рачков Є. Збереження та переосмислення культурної спадщини України під час російсько-української війни: про науковий проєкт “Місто і війна” // Наша спадщина. 2024. № 1(37). С. 49–52. URL: https://cityface.org.ua/resources/data/a_20240411214633_b2211a57e.pdf
4. Буценко О., Дем'ян В. Нематеріальна культурна спадщина як джерело стійкості в час війни. Охорона нематеріальної культурної спадщини в надзвичайних умовах. Український вимір URL: https://www.academia.edu/127829924/Нематеріальна_культурна_спадщина_як_джерело_стійкості_в_час_війни
5. Велика реставрація по російськи: як Кремль руйнує пам'ятки в Криму (інтерв'ю з головою ГО «Кримський інститут стратегічних досліджень» Дмитром Яшним) // Суспільне Культура. 31.03.2025. URL: <https://suspilne.media/culture/781499-ak-rosiani-perebudovuut-krimski-pamatki-g>
6. Вечерський В. В. Охорона культурної спадщини в історичних містах // Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2019. – Вип. 12. – С. 7–9. – URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ca16d9c5-8843-422c-a15c-5856951296ba/content>
7. Гомілко О. Є. Деколонізація української культури: політика воук чи національне пробудження? / О. Є. Гомілко // Філософська думка. – 2023. – № 3. – С. 49–58. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2023.03.049>
8. Гончарова К. Диджитал-ініціативи: як в Україні цифровізують культурну спадщину. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24142/2020-01-29-dydzhytal-initsiatyvy-yak-v-ukraini-tsyfrovizuyut-kulturnu-spadshchynu/>

9. Горбул Т. О. Еволюція поняття “культурна спадщина”: теоретико-методологічний аспект // *Культура і мистецтво у сучасному світі*. – 2023. – Вип. 23. – С. 178–187. – DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-23-2023-1.178-187>
10. Горбул Т. О. Диджиталізація культурної спадщини в Україні: аналіз особливостей в контексті розвитку цифрової культури. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/297/278>
11. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. – URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/grytsenko_dekomunizatsia.pdf
12. Денисенко Г. В якому стані перебуває культурна спадщина України під час російсько-української війни 2014–2022 рр.? У: *За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі*. К.: Кліо, 2022. URL: <https://archive.org/details/kn-01/page/164/mode/2up>
13. Демідко О. О. Злочини російських окупантів проти культурної спадщини Маріуполя / О. О. Демідко // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія*. – 2022. – Вип. 23. – С. 36–45. URL: <http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5936>
14. Демідко О. О. Знищення окупантами культурної спадщини Приазов'я та Донбасу / О. О. Демідко // *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку*. – 2022. – № 43. – С. 27–32. URL: <http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8877>
15. Закон УРСР «Про охорону використання пам'яток історії та культури» із змінами та доповненнями, внесеними Указом Президії Верховної Ради України № 6485–Х від 30.01.1984, затверджений Законом УРСР № 7131–Х від 15.06.1984. ВВР Української РСР. – 1978. – № 30. – Ст.426; 1984. – № 7. – Ст. 145; № 26. – Ст. 485.

- 16.Здіорук С. І. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; за ред. С. І. Здіорука. – К. : НІСД, 2012. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-02/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf
- 17.Історична Едера. Україна в умовах незалежності (1991–2013). 2024. URL: <https://edera.gitbook.io/istoriya-ukrayini/ukrajina-v-umovax-nezalezhnosti-1991-2013-rr>
- 18.Історія української культури / навч. посіб. / За ред. О. Ю. Павлової. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – URL: <https://kmaesm.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/pavlova-o.-2012-istoriya-ukrayinskoyi-kultury.pdf>
- 19.Історія української культури (1991–2023): ілюстрована хрестоматія: в 3 ч. / упоряд.: Ю. С. Сабадаш, О. О. Демідко, Ю. М. Нікольченко, С. В. Янковський ; за заг. ред. Ю. С. Сабадаш. – Київ : Ліра-К, 2024. – Ч. 3. – URL: <http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/7438>
- 20.Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. UNESCO. – 2003. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#
- 21.Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження : Конвенція ЮНЕСКО від 20 жовт. 2005 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/952_008
- 22.Копієвська О. Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення : монографія. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. – URL: https://nakkkim.edu.ua/images/Instytutu/nauka/vydannia/Kopievska_Monogr_Kulturna_fynksiya_derzhavy.pdf
- 23.Копієвська О. Р. Трансформаційні процеси в культурних практиках України: глобальний, локальний контекст та локальні особливості (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Автореф. дис... д-ра культурології. – Київ, 2018. – 36 с.

24. Кот С.І. Культурна спадщина. Енциклопедія історії України: Т. 5. К., 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kulturna_Spadschina
25. Кримський інститут стратегічних досліджень задокументував 534 злочини Росії проти об'єктів культурної спадщини / Марія Патока // Свідомі. 28.09.2023. URL: <https://svidomi.in.ua/page/krymskyi-institut-stratehichnykh-doslidzhen-zadokumentuvav-534-zlochyny-rosii-proty-obiektiv-kulturnoi-spadshchyny>
26. Кулиняк М. А. Цифрова культурна спадщина як феномен цифрової культури / М. А. Кулиняк // Культурологічний альманах. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 3. – С. 218–227. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/download/90/82/89>
27. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.]; за ред. В. Потапенка. – Київ: НІСД, 2023. – 58 с. –URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>
28. Культурний сектор України в умовах війни: Виклики – Потреби – Заходи: звіт про конференцію. – Київ, 2025. – 44 с. URL: <https://www.goethe.de/resources/files/pdf347/the-ukrainian-cultural-sector-in-wartimes.pdf>
29. Культурологія: курс лекцій / уклад.: Ю. С. Сабадаш, Ю. М. Нікольченко, Л. Г. Дабло, О. С. Манякіна; за заг. ред. Ю. С. Сабадаш.
30. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Видання 3 тє, перероб. та доп./За ред. І. І. Тюрменко. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – с. 8-12. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/Kulturologia_Turmenko_2010.pdf
31. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України; "Новий світ-2000", 2014. 156 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/403/1/КУРИЛО%20монографія.pdf>

- 32.Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2021. – 423 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e727e501-ec0d-4536-b903-709ed7ca8f67/content>
- 33.Міщенко М. М. Сучасна культура України (друга половина XX – початок XXI ст.): навч.-метод. посіб. з курсу «Історія української культури» / М. М. Міщенко. – Харків : НТУ «ХПІ», 2014. – с. 105-106. – URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/archive/Articles/etic/Mishhenko-M.M.-Suchasna-kultura-Ukrayiny-metodychka.pdf>
- 34.Міщенко М. О. Охорона об'єктів культурної спадщини в нових суспільних реаліях: зміна концептів та пошук перспектив. Монографія. Інститут культурології НАМУ, 2023. URL: https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/Book-2023_Mishchenko.pdf
- 35.Онищенко В. Посібник з очищення публічного простору українських міст від російських і радянських топонімів/В. Онищенко. – Київ : Transparency International Ukraine, 2023. – 22 с. URL: <https://decentralization.ua/uploads/library/file/860/1.pdf>
- 36.Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Final act of the Intergovernmental Conference on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 1954 Париж: UNESCO, 1954. 83 с. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000082464>
- 37.Осієвська Ю.С. Європейський досвід децентралізації та інтеграції культурної спадщини на сучасному етапі. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. 2022. № 3. С. 75–82. URL: <https://journals.urau.ua/visnyknakkkim/article/download/266080/262044>
- 38.Пилипенко П. В. Захист культурних цінностей в Україні у зв'язку із російською агресією// Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 4. – С. 432–437. – DOI: 10.32782/2524-0374/2025-4/103.

39. Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 13.07.1978 № 3600-IX: станом на 12 лип. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09#Text>
40. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III: станом на 30 серп. 2025р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
41. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1543-12>
42. Радзей О. Охорона об'єктів культурної спадщини сільських поселень в умовах об'єднаних територіальних громад. Класифікація ОТГ за їхнім історико-культурним потенціалом // Українська академія мистецтва. – 2025. – Вип. 37. – С. 83–90. DOI: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2025-37-10>
43. Рачков, Є. Нематеріальна культурна спадщина України під час війни: проблеми збереження, управління та популяризації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Історія”, вип. 65, 2024, с. 228–256. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-10>
44. Реєнт О., Денисенко Г. Культурна спадщина України в умовах російсько-української війни: виклики та наслідки збройної агресії. Український історичний журнал. 2024. No 6 (579). С. 44-65. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.044>
45. Реформа децентралізації в культурі / Ігор Гармаш // Український центр культурних досліджень: сайт. – 08.06.2021. URL: <https://uccr.org.ua/news/reforma-detsentralizatsii-v-kulturi/>
46. Рішняк, О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. Український історичний журнал 2022, с. 159-173. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/8126/2022-4-11>
47. Рябчук М.Ю. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? / Наукові записки Інституту

- політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАНУ. 2016, № 2. С. 104 – 117. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/riabchuk_dekomunizatsiia.pdf
48. Сабадаш Ю. С. Українська культурологія у сьогоденні: здобутки і проблеми / Ю. С. Сабадаш, Ю. М. Нікольченко // Сучасна культурологія: доба культурно-історичних зламів : кол. монографія / за заг. ред. Ю. С. Сабадаш. – Київ : Ліра-К, 2025. – С. 7–25.
49. Саракун Л. Культурна політика сучасної України: монографія / Л. П. Саракун. – Ніжин.: , 2016. – с. 140. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0060318.pdf>
50. Спадщина для соціальної згуртованості під час війни: кейси українських культурних діячів: аналітичний звіт програми «Спадщина: простір для роботи» / Н. Дзюбенко, Т. Олійник, З. Рибчинська. – Київ: Фонд «Партнерство за сильну Україну», 2025. URL: https://izolyatsia.org/media/materials/heritage_room_for_work__analytics.pdf
51. Степанов, В. Ю. Визначення поняття “культурна спадщина” в культурному просторі України. // Культура України. Серія: Культурологія : зб. наук. пр. / М-во культури України, Харк. держ. акад. культури ; [редкол.: В. М. Шейко (відп. ред.) та ін.] ; за заг. ред. В. М. Шейка. Харків : ХДАК, 2015. Вип. 48. С. 29-39. URL: <https://repository.ac.kharkov.ua/handle/123456789/4323>
52. Титова О. М. Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження. Праці Центру пам'яткознавства, 2016, вип. 30, с. 5–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pcp_2016_30_3
53. Торяник В.М., Хрідочкін А.В., Джинджоян В.В. Основи музеєзнавства: навчальний посібник. Київ: Видавництво «Каравела», 2024. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi83/0063151.pdf>
54. Трач Ю. В. Культурна спадщина в Україні: ініціативи щодо збереження та оптимізації захисту // Питання культурології. — 2025. — Вип. 45. — С. 194–209. DOI: 10.31866/2410-1311.45.2025.325054.

55. Українська і зарубіжна культура: навч. посіб. / за ред. К. В. Заблоцької. – Донецьк : Східний вид. дім, 2001. URL: <https://ukrlit.net/lib/zablotska/1.html>
56. Український інститут національної пам'яті. Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року / Український інститут національної пам'яті; В. В'ятрович, голова УІНП. 27.12.2016. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku>
57. Управління місцевою культурною спадщиною: рекомендації для територіальних громад/ReHERIT. – 2021. – 31 с. – URL: <https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/Rekomendatsii-Upravlinnya-mistsevoyu-KS.pdf>
58. Центр контент-аналізу. Українська мова посилює свої позиції у соціальних мережах: YouTube теж поступово українізується: звіт – 4 листоп. 2023. – URL: <https://ukrcontent.com/reports/ukrayinska-mova-posylyuyue-svoyi-pozyciyi-u-socialnyh-merezhax-youtube-tezh-postupovo-ukrayinizuetsia.html>
59. Assmann J. Collective Memory and Cultural Identity // New German Critique. – 1995. – № 65. – С. 125–133. URL: <https://marcuse.faculty.history.ucsb.edu/classes/201/articles/95AssmannCollMemNGC.pdf>
60. Bertašius M. Cultural heritage management: a case of Kaunas. Tiltai. 2012. No. 4. P. 71–97. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/2925>
61. Bernotas M. Grutas Park and the Fate of Soviet Statuary in Lithuania // Museum Studies Abroad. 2012. URL: <https://museumstudiesabroad.org/grutas-park-and-the-fate-of-soviet-statuary-in-lithuania/>
62. Botti F., Bianchi C. Cultural Heritage and Religious Phenomenon between Urbicide and Cancel Culture: The Other Side of the Russian–Ukrainian Conflict // Religions. – 2023. – 14(4). – Art. 535. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel14040535>

63. Budrytė D. Taming Nationalism? Political Community Building in the Post-Soviet Baltic States / D. Budrytė. Aldershot : Ashgate, 2005. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/103400>
64. Central Electoral Commission of the Republic of Lithuania (VRK). Referendums — archive (incl. 1991 Independence Referendum results). URL: <https://www.vrk.lt/en/ankstesni>
65. Contested Histories. Grūtas Sculpture Park, Druskininkai, Lithuania: Case Study № 96 / Contested Histories. Druskininkai, 9 p. URL: https://contestedhistories.org/wp-content/uploads/Lithuania_-Grutas-Sculpture-Park-in-Druskininkai.pdf
66. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage [Електронний ресурс] // UNESCO. – 1972. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
67. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage // Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris: UNESCO, 2003. – P. 5–6 (Art. 2.3). URL: <https://ich.unesco.org/en/convention>
68. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro, 27.X.2005). Council of Europe Treaty Series, No. 199. – Strasbourg: Council of Europe, 2005. – 13 p. URL: <https://rm.coe.int/1680083746>
69. Council of Europe. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) (Valletta, 16.I.1992). – Strasbourg: Council of Europe, 1992. – 15 p. – (European Treaty Series; No. 143). URL: <https://rm.coe.int/168007bd25>
70. Coynash H. Divisive & Ill-Timed Renaming of Kyiv Street after Controversial Nationalist Leader / H. Coynash // Kharkiv Human Rights Protection Group. 08.07.2016. URL: <https://khpg.org/en/1467940364>
71. Cultural Heritage in Postwar Recovery. Papers from the ICCROM Forum held on October 4–6, 2005 / ed. N. Stanley-Price. – Rome : ICCROM, 2007. – 128 p. URL: https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2019-11/iccrom_ics06_culturalheritagepostwar_en_0_0.pdf

72. Davoliūtė V. The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War. London; New York : Routledge, 2013. 232 p. — P. 172-173. URL: <https://prussia.online/Data/Book/th/the-making-and-breaking-of-soviet-lithuania/Davoliūtė%20V.%20The%20making%20and%20breaking%20of%20Soviet%20Lithuania.%20Memory%20and%20modernity%20in%20the%20wake%20of%20war%20%282013%29%2C%20OCR.pdf>
73. Department of Cultural Heritage under the Ministry of Culture of the Republic of Lithuania. The Development of Heritage Protection in Lithuania. Vilnius, 2024. URL: <https://kpd.lrv.lt/en/about-us/history/>
74. ES fondų ir kitų investicijų į dalyvavimo kultūrinėje veikloje skatinimo projektus poveikio visuomenei vertinimas: galutinė ataskaita. – Vilnius, 2023. – 128 c. URL: <https://www.ltkt.lt/tyrimai-ir-statistika/kulturos-tyrimai/es-fondu-ir-kitu-investiciju-i-dalyvavimo-kulturineje-veikloje-skatini-169>
75. ES investicijos. 7.1 „Kultūros paveldo aktualizavimas ir įveiklinimas“ (2021–2027 m. programos priemonė). 2024. URL: <https://www.esinvesticijos.lt/kvietimai/7-1-kulturos-paveldo-aktualizavimas-ir-iveiklinimas>
76. ES investicijos. „7.1 Kultūros paveldo aktualizavimas ir įveiklinimas“: kvietimo informacija (PDF). Vilnius, 2024. URL: https://www.esinvesticijos.lt/kvietimai/7-1-kulturos-paveldo-aktualizavimas-ir-iveiklinimas/export_pdf
77. European Commission. Recommendations from the European Commission-led Expert Group on the Safeguarding of Cultural Heritage in Ukraine. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. 32 p. DOI:10.2766/704296. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ac1cc7c5-a346-11ef-85f0-01aa75ed71a1>
78. Eurostat. Government expenditure on cultural, broadcasting and publishing services: Statistics Explained article. Luxembourg: Eurostat, 2025. 8 p. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

- explained/index.php/Government_expenditure_on_cultural%2C_broadcasting_and_publishing_services
79. Go Vilnius. Jewish Heritage places URL: <https://www.govilnius.lt/visit-vilnius/places/jewish-heritage-places>
 80. Goštautaitė R. The application of artistic practices: dissonant Soviet monuments in post-Soviet Lithuania / R. Goštautaitė // *Baltic Worlds*. 2020. Vol. 13, No. 4. P. 9–19. URL: https://balticworlds.com/wp-content/uploads/2021/02/BW_2020_4_Rasa_Gostatutaite_pp_9_19_.pdf
 81. Grūtas Parkas. About us. URL: http://grutoparkas.lt/en_US/about-us/
 82. Harrison R. *Heritage: Critical Approaches*. London: Routledge, 2013. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203108857>
 83. Heritage Management Organization. *Architectural Heritage Preservation in Times of War: The Ukrainian Model*. Athens: Heritage Management Organization, 2024. URL: <https://heritagemanagement.org/projects/p2/architectural-heritage-preservation-in-times-of-war-the-ukrainian-model/>
 84. Jackevičius M. interviu su Kairys S. Ministrui užsimojus išbraukti Cvirkos paminklą iš Kultūros vertybių registro, menotyrininkė įžvelgia ir interesus dėl nekilnojamojo turto / M. Jackevičius. LRT, 31.05.2021. URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1422007/ministrui-uzsimojus-isbraukti-cvirkos-paminkla-is-kulturos-vertybiu-registro-menotyrininke-izvelgia-ir-interesus-del-nekilnojamojo-turto>
 85. Kirshenblatt-Gimblett B. Intangible Heritage as Metacultural Production // *Museum International*. 2004. Vol. 56. № 1-2. P. 52-64. – DOI:10.1111/j.1350-0775.2004.00458.x
 86. Kulyk V. National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War / V. Kulyk // *Europe-Asia Studies*. 2016. Vol. 68, No. 4. P. 588–608.
 87. Kultūros paveldo tyrimai: metodinis leidinys. Vilnius: Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, 2017. 104p. URL:

- https://www.kpd.lt/uploads/Metodiniai%20leidiniai/metodinis_leidiny_s_kult%C5%ABros_paveldo_tyrimai.pdf
88. Kyiv Renames ‘Moscow Avenue’ After Contentious Ukrainian Nationalist // Radio Free Europe / Radio Liberty. 07.07.2016. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-kyiv-avenue-renamed-moscow-to-bandera/27844918.html>
 89. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Art.42. URL: <https://lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192>
 90. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Žin., 1995, Nr. 3-37; nauja redakcija: Žin., 2004, Nr. 153-5571. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8/asr>
 91. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas: 1994-12-22 Nr. I-733; nauja redakcija nuo 2005-04-19 Nr. IX-2452. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15165>
 92. Lietuva pertvarkos ir Atgimimo sąjūdžio metais (1988–1990). Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024. URL: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuva-pertvarkos-ir-atgimimo-sajudzio-metais-1988-1990/>
 93. LRT English. Government, city, and Jewish community at odds over Sports Palace redevelopment plan. 25.07.2025. URL: <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2623182/government-city-and-jewish-community-at-odds-over-sports-palace-redevelopment-plan>
 94. Mérai D. Heritage in War: A Key to Define the Future of Ukraine // Review of Democracy. — 28.03.2023. — URL: <https://revdem.ceu.edu/2023/03/28/heritage-in-war-a-key-to-define-the-future-of-ukraine/>
 95. Mérai D.; Veldpaus L. Heritage and Planning in Post-War Redevelopment // Urban Coalition for Ukraine: Strategies and Proposals / eds. L. Breddels, T. Olynyk, F. Treffers. — Berlin : DOM Publishers, 2023. — P. 162–164.

96. Mick C. The Fight for the Past: Contested Heritage and the Russian Invasion of Ukraine // *The Historic Environment: Policy & Practice*. – 2023. – 14(2). – p. 135–153. DOI: <https://doi.org/10.1080/17567505.2023.2205703>
97. Ministry of Culture of the Republic of Lithuania. Ethnic Culture, Regional Culture and Children and Youth Cultural Education [Електронний ресурс]. URL: <https://lrkm.lrv.lt/en/activities/ethnic-culture-regional-culture-and-children-and-youth-cultural-education/>
98. Muñoz-Viñas S. *A Theory of Cultural Heritage: Beyond the Intangible* / Salvador Muñoz-Viñas. – London; New York : Routledge, 2023. – 202 p. – DOI: 10.4324/9781003288121
99. Museum of Occupations and Freedom Fights: about museum/ Museum of Occupations and Freedom Fights (Okupacijų ir laisvės kovų (KGB) muziejus). Vilnius, [6. p.]. URL: <https://olkm.lt/en/museum/history-of-the-museum/>
100. Nikžentaitis A. Culture of memory and politics of history in Lithuania in 1989–2018 / A. Nikžentaitis // *Institute of National Remembrance Review*. 2019. № 1. P. 119–162. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/94212>
101. Nordland R. Where a Genocide Museum Makes the Holocaust a Footnote / R. Nordland. *The New York Times*, 30.03.2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/03/30/world/europe/lithuania-genocide-museum-jews.html>
102. Pakhomenko S. Politics of Memory in Latvia and Ukraine: Official Narratives and the Challenges of Counter-Memory / S. Pakhomenko, A. Hedo // *Romanian Political Science Review*. – 2020. – Vol. 20, No 4. – pp. 525–548. URL: <http://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6074>
103. Petrauskas G., Petrauskienė I. Archaeological Investigations of Lithuanian Partisan Bunkers // *Archaeologia Baltica*. 2020. Vol. 27. P. 156–172. URL: <https://intarch.ac.uk/journal/issue66/13/>
104. Petrauskas G., Muradian L., Kurilienė A. Archaeology of Modern Conflict and Heritage Legislation in Lithuania during Thirty Years of Restored

- Independence // Internet Archaeology. 2024. Issue 66. DOI:10.11141/ia.66.13. URL: <https://intarch.ac.uk/journal/issue66/13/index.html>
105. Petronienė I.; Pihlakas T.; Printsman A. Cultural heritage governance development in Estonia, Latvia and Lithuania. *Lituanistika*. 2023. T. 69, Nr. 4. P. 241–257. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/114396>
 106. Petrulis V. World War II monuments in Soviet Lithuania: from political symbols to dissonant heritage // *Massen sterben: Wege des Erinnerns an zwei Weltkriege aus europäischer Perspektive = Masses are dying: ways of remembrance of two World Wars from a European perspective* / Hrsg. Sigrid Brandt. – Berlin : Hendrik Bäßler Verlag, 2021. – P. 20–30. URL: <https://eplus.uni-salzburg.at/obvusboa/download/pdf/6016550>
 107. Poškienė, J. From Valletta to Faro: Archaeological Heritage and Communities. *Archaeologia Lituana*, 25, pp. 12–35 Vilnius: Vilniaus universitetas. – DOI: <https://doi.org/10.15388/ArchLit.2024.25.1>
 108. Priemonė 7.1. Kultūros paveldo aktualizavimas ir įveiklinimas // ES investicijos. 2022. URL: <https://www.esinvesticijos.lt/kvietimai/7-1-kulturos-paveldo-aktualizavimas-ir-iveiklinimas>
 109. Pranskūnienė R., Zabulionienė E. Towards Heritage Transformation Perspectives // *Sustainability*. – 2023. – Vol. 15(7). – p. 6135. – URL: <https://doi.org/10.3390/su15076135>
 110. Pukelytė I. Lithuanian Cultural Politics: On the Move. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. 2013. Vol. 59, No. 1. P. 54–66. URL: http://www.old.lituanus.org/2013/13_1_04Pukelyte.html
 111. Pukelytė I. Lithuanian Cultural Politics: On the Move. *Lituanus*. 2013. Vol. 59, No. 1. P. 54–66. URL: http://www.old.lituanus.org/2013/13_1_04Pukelyte.html
 112. Rindzevičiūtė E. Imagining the Grand Duchy of Lithuania: The Politics and Economics of the Rebuilding of Trakai Castle and the ‘Palace of Sovereigns’ in Vilnius // *Central Europe*. 2010. Vol. 8, No. 2. P. 181–203. DOI: 10.1179/174582110X12871342860243. — P. 181-184.

113. Rindzevičiūtė E. The Overflow of Secrets: The Disclosure of Soviet Repression in Museums as an Excess. *Current Anthropology*, 56(12), 276 – 285 pp. DOI: <https://doi.org/10.1086/683297>
114. Rindzevičiūtė E. Transforming cultural policy in Eastern Europe: the endless frontier, *International Journal of Cultural Policy*, 27:2, 149-162, DOI:10.1080/10286632.2021.1873972
115. Rodney Harrison: *Heritage. Critical Approaches*. London: Routledge, 2013. 268p. URL: <https://doi.org/10.1080/00293652.2015.1126632>
116. Sagatienė D.; Nekoliak A. World War 2 Memories in Lithuania and Ukraine: Political and Legal Symbolism of May 9. *Verfassungsblog*, 08.05.2023. URL: <https://verfassungsblog.de/world-war-2-memories-in-lithuania-and-ukraine/>
117. Semko L. Court cancels renaming capital's Moscow Avenue to Bandera Avenue / L. Semko // *Kyiv Post*. 11.02.2021. URL: <https://www.kyivpost.com/post/7370>
118. Smith, L. Discourses of heritage: implications for archaeological community practice// *Nuevo Mundo Mundos Nuevos*. – 2012. – URL: <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.64148>
119. Supporting Local Communities in Using Cultural Heritage : policy brief of the RES-POL project. – 2025. – 70 p. URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RES-POL_Brief_Supporting_for_Local_Communities_in_Using_Cultural_Heritage_eng_2025.pdf
120. The Lost Shtetl Museum. “The Lost Shtetl” – Opens in Šeduva . 19.09.2025. URL: <https://www.lostshtetl.com/post/lost-but-not-forgotten-the-largest-museum-of-jewish-history-in-the-baltics-the-lost-shtetl-op>
121. The Nara Document on Authenticity. International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), 1994. – URL: <https://landscapes.icomos.org/wp-content/uploads/1994-NARA-document-on-authenticity-International-Council-on-Monuments-and-Sites-1.pdf>

122. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 26 March 1999 – URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/590-IHL-95-EN.pdf>
123. Tolvaišienė N., Šinkūnaitė L., Butkevičienė J., Almonaitytė-Navickienė V. Kultūros politika: metodinė priemonė (parankinė mokomoji medžiaga). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007. URL: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/16ba1ed1-50f7-4db6-b152-2eb2a0492577/content>
124. Trilupaitytė S. Monuments, Memory, and Mutating Public Space: Some Initiatives in Vilnius. [Електронний Ресурс] // Lituanus. – 2014. – Vol. 60, No. 2. – URL: https://www.lituanus.org/wp-content/uploads/2025/01/2-Monuments-Memory-and-Mutating-Public-Space_Some-Initiatives-in-Vilnius-Skaidra-Trilupaityte.pdf
125. Tunbridge J. E., Ashworth G. J. Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester: John Wiley & Sons, 1996.
126. Tunbridge J. E., Ashworth G. J. Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester: John Wiley & Sons, 1996. pp. 20–21 and pp. 219-221. URL: <https://archive.org/details/dissonantheritag0000tunb>
127. Ukraine's National Recovery Plan: Ukraine Recovery Conference, Lugano, July 2022 / National Recovery Council. Kyiv: National Recovery Council, 2022. URL: <https://recovery.gov.ua/>
128. UNESCO. Culture and Tourism. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2) – Paris : UNESCO, 2023. – 4 p. – URL: <https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2023/04/RDNA%20Ukraine%20-%20Culture%20%26%20Tourism%20UNESCO.pdf>
129. UNESCO. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO – 07.02.2024. – ОНОВЛ. 22.09.2025. – URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>

130. UNESCO. Executive Board. Decisions adopted by the Executive Board at its 194th session : 194 EX/Decisions. – Paris : UNESCO, 2014. – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227488>.
131. UNESCO. Follow-up by UNESCO of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine): 194 EX/32. – Paris : UNESCO, 2014. – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227294>.
132. UNESCO. Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage. Warsaw : UNESCO, 2018. 12 p. URL: <https://whc.unesco.org/en/documents/168799>
133. UNESCO World Heritage Centre. Vilnius Historic Centre (List 541). 1994–2025. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/541/>
134. UNITAR/UNOSAT. UNOSAT and UNESCO conduct advanced training on cultural and natural heritage monitoring in Ukraine, Lviv, 25–28 Feb 2025 URL: <https://unitar.org/about/news-stories/news/unosat-and-unesco-conduct-advanced-training-cultural-heritage-monitoring-ukraine>
135. United Nations. Ukraine’s recovery and reconstruction needs mount: \$486 billion needed over next decade. 15 Feb. 2024. URL: <https://unsdg.un.org/latest/stories/ukraines-recovery-and-reconstruction-needs-mount-486-billion-needed-over-next-decade>
136. United States Holocaust Memorial Museum. “Lithuania”. Holocaust Encyclopedia. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/lithuania>
137. Valstybės kontrolė. Ar veiksmingai saugomas nekilnojamasis kultūros paveldas: Valstybinio audito ataskaita. Vilnius, 2021. Режим доступа: <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/Download/3498>
138. Valstybės kontrolė. Kaip Kultūros ministerija formuoja kultūros politiką, organizuoja ir kontroliuoja jos įgyvendinimą: valstybinio audito ataskaita Nr. VA-P-50-2-3, 2017 m. vasario 28 d. Vilnius: Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2017. 50 p. URL: <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23685>

139. Valstybės kontrolė. UNESCO pasaulio paveldo objektų valdymas ir saugojimas. Vilnius: Valstybės kontrolė, 2024. Nr. VRE-5. 50 p. URL: <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/Download/4745>
140. Valstybinė kultūros paveldo komisija. Savivaldybių veikla kultūros paveldo apsaugos srityje 2023 metais: apžvalga. Vilnius, 2024. URL: <https://vkpk.lt>
141. Valstybinė kultūros paveldo komisija. Savivaldybių veiklos kultūros paveldo apsaugos srityje 2023 metais: tyrimo ataskaita. – Vilnius: Valstybinė kultūros paveldo komisija, 2024. – 25 p. – P. 10. – URL: <https://surl.li/iidxgk>
142. Valstybinė kultūros paveldo komisija. Savivaldybių veiklos kultūros paveldo apsaugos srityje 2023 metais: tyrimo ataskaita. – Vilnius: Valstybinė kultūros paveldo komisija, 2024. – 25 p. – URL: <https://surl.li/iidxgk>
143. Vasilev V. Cultural heritage governance development in Estonia, Latvia and Lithuania. SocioBrains. 2021, 80, p. 1-3; URL: https://www.academia.edu/46592311/CULTURAL_HERITAGE_GOVERNANCE_DEVELOPMENT_IN_ESTONIA_LATVIA_AND_LITHUANIA
144. Vilnius Historic Centre. UNESCO World Heritage Centre. 1994. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/541>
145. Vonnák D.; Jones S.; Rasmussen J. M.; Hardy S. Mobilising Care for Cultural Heritage in Russia's War Against Ukraine. — Stirling: University of Stirling, 2025. — URL: <https://dspace.stir.ac.uk/handle/1893/37015>
146. White L. A. The Science of Culture: A Study of Man and Civilization. New York: Grove Press, 1949. URL: <http://pombo.free.fr/white1949.pdf>
147. World Jewish Congress. WJC concerned by Ukraine's decision to rename Kyiv boulevard after ultra-nationalist complicit in murdering Jews during Holocaust / World Jewish Congress; R. Singer. 08.07.2016. URL: <https://www.worldjewishcongress.org/en/news/wjc-concerned-by-ukraines-decision-to-rename-kyiv-boulevard-after-ultra-nationalist-complicit-in-murdering-jews-during-holocaust-7-1-2016>
148. Writers Union defends monument for controversial Soviet-Lithuanian author / BNS. LRT, 20.05.2019. URL: <https://www.lrt.lt/en/news-in->

english/19/1060698/writers-union-defends-monument-for-controversial-soviet-lithuanian-author

149. Yad Vashem. Murder of the Jews of the Baltic States. URL: <https://www.yadvashem.org/holocaust/about/final-solution-beginning/baltic-states.html>
150. Zhurzhenko, T. Legislating Historical Memory in Post-Soviet Ukraine. In: Barkan, E., Lang, A. (eds) *Memory Laws and Historical Justice*. Palgrave Macmillan, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-94914-3_5
151. Čepaitienė R. Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje // *Knygotyra*. 2008. T. 51. P. 228–243. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/2706>
152. Seimas linkęs pritarti Genocido aukų muziejaus pervadinimui į Okupacijos muziejų. Delfi.lt. 2018. 23 kovo. URL: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-linkes-pritarti-genocido-auku-muziejaus-pervadinimui-i-okupacijos-muzieju-77509111>